

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра політології

Бакалаврська робота

Освітній ступінь – бакалавр

На тему: **«КРИЗА ДЕМОКРАТІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА
ЄВРОІНТЕГРАЦІЮ УКРАЇНИ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання

Спеціальності

052 Політологія

Симоненко Еліна Сергіївна

Керівник: Шаповалов С. А.

Старший викладач кафедри політології НаУКМА

Рецензент _____

Бакалаврська робота захищена

З оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« » _____ 2024 р.

Київ – 2024 р.

План

Вступ	с. 3 - 6
1 Демократія та Європейський Союз: історія та теорія	с. 7 - 25
1.1 Витоки вчення про демократію	
від Античності до Модерну.....	с. 8 - 16
1.2 Європейський Союз:	
основні стовпи виникнення та функціонування.....	с. 17 - 25
2 Україна: шлях до ЄС як ціннісний та інституційний вибір.....	с. 26 - 39
2.1 Геополітичне та демократичне становлення України	
від незалежності до Угоди про асоціацію	с. 27 - 33
2.2 Поглиблення взаємодії України та ЄС від Угоди про асоціацію до	
повномасштабного вторгнення 2022 року	с. 33 - 38
3 Криза демократії 2021-2023 рр. як фактор перешкоджання інтеграції	
України в Європейський Союз	с. 40 - 54
3.1 Оцінка стану демократії в Україні: 2021 - 2023 рр.	с. 40 - 47
3.2 Кризові явища української демократії та їх вплив на статус	
кандидата на вступ до ЄС	с. 47 - 54
Висновки	с. 55 - 59
Список використаних джерел	с. 60 - 66
Анотація	

ВСТУП

Станом на 2024 рік українське суспільство демонструє рекордне бажання та підтримку інтеграції до Європейського Союзу. На фоні цього може виникнути хибна впевненість у тому, що такий стан речей був впродовж останніх років. Та насправді, шлях України до інтеграції в Європу, як в інституційному, так і ціннісному вимірах, не був послідовним та гладким. Тому у роботі багато уваги буде присвячено геополітичному та демократичному становленні України – країни з пострадянським минулим та європейським майбутнім. Європа у даній роботі буде часто згадуватися не лише як Європейський Союз, а й, у синонімічному контексті, як «демократичний світ», бо, хоч наразі існує зальна тенденція до демократизації, «стара» Європа та США є центральними у формуванні та поширенні демократії у світі. Варто також зауважити, що дана робота розкриває демократію з трьох перспектив: як філософський устрій з набором уявлень про «ідеальний порядок» та творення суспільства; як форму державного ладу із принципами та нормами врядування; та як формотворчу основу для «об'єднаної Європи». Україну, у цьому контексті, також буде розглянуто спочатку через призми відповідності філософським засадам, потім суспільно-політичним нормам і, на кінець, компліментарності стану української демократії до Європейського Союзу. На фоні останнього виміру буде виділено та пояснено феномен «кризи демократії» та його ролі у перешкоджанні інтеграції України до ЄС.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що після повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року, Євроінтеграційні процеси в Україні набрали нових обертів, не відмежувавши державу від Європи у її ціннісному та інституційному розуміннях, а суттєво наблизивши. Загалом, у даній роботі Європейська інтеграція висвітлена як процес, дослідження якого проходило певні хвилі реактуалізації, пов'язані з кризовими явищами або потрясіннями у суспільстві, як революції та війна, тому попри уже проведені дослідження у даній сфері, наявний соціально-політичний

контекст в Україні надає поле для нових відкриттів. Тема представленої роботи актуальна через те, що хоча Україна, в історичній ретроспективі, знаходиться найближче до реалізації намірів інтеграції до Європейського Союзу, існує низка факторів, які перешкоджають цьому, відстеження яких є фактором відкриття.

Мета: встановити основні фактори, що перешкоджають інтеграції України до Європейського союзу та розкрити їх зв'язок із принципами демократії.

Завдання:

1. Визначити філософські засади та принципи ефективного функціонування демократії як державного устрою.
2. Узагальнити процес становлення Європейського Союзу від його створення до Лісабонського договору.
3. Встановити, на фоні яких геополітичних тенденцій проходило становлення демократії в Україні від 1990-того року.
4. Розглянути кризу демократії 2021-2023 рр. в Україні як фактор перешкоди інтеграції до Європейського Союзу.

Об'єкт дослідження: вплив параметрів демократії на успішну інтеграцію в ціннісно-нормативний простір Європи.

Предмет дослідження: криза демократії у суспільно-політичному ладі України, що відділяє її від повноцінної та повсюдної інтеграції в Європейський Союз.

Методи дослідження: У процесі написання роботи було використано ряд методів, таких як контент-аналіз нормативно-правових актів, серед яких документи Європейського Союзу та українське законодавство переважно у сфері зовнішньої політики та міжнародних відносин; історико-ретроспективний аналіз становлення Європейського Союзу; кейс-стаді впливу параметрів демократії на

процес інтеграції до ЄС; дискурс-аналіз ставлення українців до демократії та ідеї Євроінтеграції.

Джерельна база дослідження включає Договори (Маастрихтський договір, Амстердамський договір, Договір Ніцци, Лісабонський договір) та Резолюції (Резолюція Європейського парламенту від 1 березня 2022 року про російську агресію проти України; Резолюція Європейського парламенту від 15 червня 2023 року про сталу реконструкцію та інтеграцію України до євроатлантичної спільноти; Резолюція Європейського парламенту від 23 червня 2022 року про статус кандидата для України, Республіки Молдова та Грузії; Резолюція Європейського парламенту від 29 лютого 2024 року про потребу непохитної підтримки ЄС для України після двох років агресивної війни Росії проти України) Європейського Союзу; акти і постанови України у сфері зовнішніх відносин (Постанова «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин»; Звернення Верховної Ради України «До парламентів і народів світу»; Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями зовнішньої політики України»; Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору»); міжнародні договори (Угода про створення Співдружності Незалежних Держав; Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами; Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією); документи, що регламентують відносини між Україною та ЄС (Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу; План дій Україна – ЄС; Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони); дані міжнародного Індексу демократії за 2021 рік, та інші соціологічні та публіцистичні матеріали державних та іноземних медіа, що використовувалися для розвитку аргументації у роботі.

Структура та обсяг роботи: Робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають до себе шість підрозділів, висновків та списку використаної літератури, що налічує 57 джерел. Обсяг роботи – 59 сторінок.

Розділ 1

ДЕМОКРАТІЯ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ: ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ

Демократія – це феномен, що посідає значне місце як серед роздумів філософів, так і, доволі віднедавна, у руках політиків. Загалом, роздуми про типи державних устроїв та пошук ідеальної форми правління є об'єктом для вивчення філософів не залежно від плину часу та вимог історичної доби. Демократія, у цьому випадку, пройшла свій шлях від повальної критики великими розумами Античності до захоплення і визнання у період Модерну. У теперішні часи епохи Постмодерну демократія переживає ряд криз та потужних глобальних викликів, з якими світ демократії не стикався до цього. Та, попри всі злети і падіння, у цьому випадку для характеристики вигляду демократії найкраще підійде крилатий вислів Вінстона Черчіля, що сказав: «Демократія – найгірша форма правління, але нічого кращого людство не придумало до цього часу».

Існує багато досліджень на тему демократії, як і з використанням історичної методології, так і політологічної, та переважна більшість цих досліджень стосується демократії в рамках державних формацій – національних держав з кордонами, символікою та апаратом влади. У ХХ ж столітті, у Європейському світі постало нове утворення визначене як наднаціональне політичне об'єднання – Європейський Союз. Оскільки Європа добре відома на весь світ тим фактом, що представляє собою «демократичний світ», діяльність ЄС, його країни-члени та претенденти на членство у Союзі мають відповідати демократичним критеріям та слідувати певним процедурам. Тому цей розділ ставить на меті дати відповідь на запитання «що таке демократія» та чим є і як сформувався Європейський Союз. Окрім цього, оскільки значна частина подальшого аналізу буде містити матеріали по інтеграції, зокрема критеріям демократії для інтеграції у політичному полі, другий підрозділ цієї частини включатиме відповідь на питання щодо Євроінтеграції.

Розділ 1.1

Витоки вчення про демократію від Античності до Модерну

Демократія веде свій початок зі Стародавньої Греції, тому, звісно, не можливо писати про демократію не розкривши, як сформулювалося розуміння про неї з давнини. Важко переоцінити роль філософії Платона для формування поглядів на державний устрій. У своїй «Державі» Платон виділяє 5 форм режимів: аристократія, тимократія, олігархія, демократія та тиранія [15]. Розглядаючи демократію за Платоном потрібно звертати увагу на 2 «сусідні» устрої – олігархію та тиранію. Платон вважав, що коли при олігархічному режимі зростає напруга і невдоволеність, більшість постає проти меншості, що породжує демократію, цитуючи: «демократія ... настає тоді, коли вбогі здобувають перемогу і одних багатіїв убивають, інших виганяють з краю, а решту, зрівнявши в правах, допускають до керівництва державою й посідання високих посад» [15].

Згідно поглядів Платона на державу, володарювати має філософ, тобто мудрий правитель, що зростав і навчався серед філософів, той, хто найкраще обізнаний в науках і своєю мудрістю приведе суспільство до кращого життя [15]. У демократії вибір правителя відбувається за допомогою жеребкування і владу здобуває не філософ, а чоловік, який виділяється найбільшою прихильністю у народу. Тобто перша причина, чому Платон виділяє демократію, як недосконалий устрій – це ризик, що правити суспільством буде не мудрець, а представник народу без відповідного типу мислення, необхідних знань та навичок.

Другим недоліком демократичного режиму, який виділив і описав Платон – є деструктивна воля індивіда для суспільства. Він виразив це наступними словами, у демократичній державі «не обов'язково коритися, якщо ти не хочеш ні йти на війну, коли інші йдуть, ні дотримуватись миру, хоч інші його дотримуються» [15]. За Платоном, найбільша цінність демократії, те, що вона визначає за «добро» – воля. Важливо розуміти, що воля в цьому контексті є не волею загалу, всього суспільства, тобто загальна воля до чогось, а є «воля» відокремлених індивідів,

вільних за природою. Саме цей елемент волі в розумінні Платона заважає суспільству функціонувати злагоджено і ефективно, адже якщо індивід ставить свою волю як найвищу цінність, то він може не підпорядковуватися загальнодержавному порядку – не йти на війну, не дотримуватися миру тощо. Оскільки за Платоном правитель уповноважений розпоряджатися і такими сферами особистого життя, як народження і виховання дітей, то воля окремих осіб жити виключно за своїми поглядами, на його думку, є загрозою для суспільного порядку.

Воля, роль якої є важливою для розуміння демократії за Платоном, обґрунтовується не лише тим, що вона шкодить суспільному благу, а й тим, що саме через бажання волі цей устрій може деградувати у тиранію. Демократія, згідно його поглядів, приречена на коротке існування, оскільки керівник-демагог, який маніпулює думкою мас, експлуатує їх, приводить до зубожіння і перетворюється на тирана, чиє правління ґрунтується на насиллі, що здійснюється «охоронцями» правителя [11]. Чому саме воля стає тим фактором, який визначає перехід від демократії до тиранії?

Для розтлумачення варто повернутися до ідеї переходу від олігархії до демократії. Платон говорить, що аналізуючи кожен устрій, потрібно звертати увагу на «те добро, яке поставлено за кінцеву мету», у олігархії – це багатство, а «неможливість наситити потяг до багатства та нехтування усім іншим задля наживи» веде до її занепаду [15]. Для демократії ж таким «добром» є воля і коли демократичний режим встановлюється, то «ця держава понад міру впирається нерозведеною волею, а своїх урядовців, якщо вони недостатньо поблажливі й не дають їй повної волі, переслідує карами» [15]. І на цьому ґрунті народжується тиран-демагог, який переконує, що він вирішить проблеми суспільства демократичними шляхами, але починає відбирати те, що є для громадян центральним – індивідуальну волю.

Підсумовувати погляди Платона можна його власною фразою: демократія «виявляє шанобу до кожного, хто засвідчить свою прихильність до натовпу» [15].

Але не всі мислителі Античності думали про демократію таким чином. Тому, щоб розкрити позитивний погляд на демократію і її вплив на суспільство варто приділити увагу поглядам Аристотеля. Аристотель яскравий представник позицій античної політичної традиції. Провідною рисою цієї традиції є твердження, що людина знаходить своє завершення в громадянському суспільстві: людина саме в полісі є сама собою, а поза політичним і громадським вимірами немає довершеного буття [11, ст 220]. Тобто, для Аристотеля, на відмінну від модерних мислителів, як Томаса Гоббса, природний стан – це не первісне суспільство, а саме життя у полісі. Центральним для розуміння суспільства і держави для Аристотеля є висловлення – поліс належить до речей, що існують за природою, і що людина (за своєю природою) є істота політична [1]. Це породжує чітке усвідомлення, що в демократії держава не є примусовою надбудовою, чимось не природним, напрямленим проти реалізації волі індивіда. Держава це форма вираження політичної волі, яка є невіддільною для її громадян – політичних істот.

В поглядах на режими правління, Аристотель дотримується шестиподілу «першого вчення про форми держави» з його трьома правильними устроями – царського правління, аристократії та політії і трьома помилковими устроями – тиранії, олігархії та демократії [1]. Такий шестиподіл може бути зведений до бінарного поділу на олігархію і демократію, оскільки всі інші форми є варіаціями цих двох типів. Такий поділ здійснюється за евристичними «головними складниками поліса», а саме його громадянами [11, ст 49]. Методологічна основа цього поділу наступна, людина, згідно з багатьма параметрами, одночасно може належати до декількох груп, але, згідно законів логіки, ніхто не може бути бідним і багатим водночас. Тому, за Аристотелем, типовим помилковим уявленням про демократію є припущення, що справжня різниця між демократією та олігархією полягає тільки в кількості, а не в різновиді залучених до політичних органів влади громадян, бо все ж головною рисою олігархії є правління багатих, а не правління меншості, коли для демократії це правління бідних, а не просто

більшості (хоч можна вважати фактом, що у суспільстві, як правило, більше не заможних громадян) [11, ст 49]. Розділення на категорії «багаті» та «бідні» може здаватися занадто спрощеним, щоб на його основі будувати припущення про загальні риси функціонування певних режимів, але, за Аристотелем, такий поділ є підвалинами визначення того, що Платон називає «добро» у значенні цінність (в цьому випадку безпосередньо для суспільства). Аристотель вважає, що у демократії є дві основні підвалини: панування більшості (як уже було зазначено – бідної) та свобода [1]. Саме свобода з цих двох категорій визначається як «добро» демократії, і базово означає «free will» або «роби що хочеш».

Поняття права ж у демократичній свідомості тотожне поняттю рівності. Щодо тлумачення поняття рівності, для Аристотеля воно означає не просту рівність всіх членів суспільства чи ліквідацію «вищого» прошарку суспільства: олігархії чи аристократії. Основа поняття рівності полягає в тому, що саме рішення народу повинні мати верховну силу [1]. Рівність базується на попередньо згаданих евристичних головних складниках поліса – багатих і бідних і означає, що «ні багаті, ні вбогі не мають певних переваг; влада не зосереджена в руках ні тих, ні тих, але і бідні, й багаті однаково користуються нею» [1]. Хоч в Аристотеля є певний рівень прихильності до демократії, яку він називає «найкращою із форм, що відхиляються» (від нормальних) та все ж найкращим устроєм для нього є політія, адже це той, устрій, за якого управляють «найліпші мужі» [1].

Платон та Аристотель вибудували основу античної парадигми розуміння демократії, як однієї з моделей державного устрою, виділили її переваги та недоліки, центральні поняття. Та все ж варто враховувати, що і Платон, і Аристотель напрацьовували свої теорії в доісторичному, тобто античному, суспільстві Стародавньої Греції. Надалі ж театр творення уявлення про демократію «переїздить» у часі та просторі. Наступні вчені, яких буде розглянено для окреслення філософських підвалів демократії, напрацьовували свої уявлення уже у Європі в період переходу суспільства від епохи Середньовіччя до Просвітництва. Тобто можна зробити історичний проміжний висновок, що на

етап переходу від античності до зародження модерну суспільство втратило цікавість до ідей демократії і звернулося до їх реактуалізації лише в XVI столітті.

Модерне вчення про демократію бере багато основних понять з античності, серед яких право, рівність та свобода, про які піде мова далі. Істотно новим елементом вчення про демократію (таким, що не з'являлося в працях Аристотеля і Платона) є теорія суспільного договору. Над нею працювали ряд вчених, серед яких визначними є Томас Гоббс та Джон Локк. Основною ідеєю їх праць є необхідність поступатися певними свободами та правами в обмін на вигоди й захист, що відбувається внаслідок переходу від первісного стану до керованого суспільства [6, ст 19]. Серед таких «обмежень» є насилля, крадіжки, злочини проти честі та гідності іншої людини, контроль над якими з боку держави принесе «вигоди», серед яких верховенство права, захист матеріальної та інтелектуальної власності, право на доступ до суспільних благ, які фінансуються через оподаткування тощо [6, ст 19]. Ось чому для демократії важлива держава, бо саме особа чи група осіб, які є представниками держави, наділені силою та повноваженнями запроваджувати і слідкувати за виконанням, введеного вченими поняття, «суспільного договору».

Повертаючись до визначення природного стану, варто звернути увагу на науковий доробок Томаса Гоббса, а саме на його твір «Левіафан», у якому він стверджує, що природній стан є глибоко небажаним для суспільства, оскільки він є суворим і безжалісним, нічим іншим як стан «війни усіх проти всіх» [3]. У такому становищі «немає місця для працелюбства, бо плоди його непевні: і внаслідок цього немає ні землеробства, ні мореплавства, ні торгівлі заморськими товарами, ні зручних будівель, ні засобів руху та переміщення речей, що вимагають великої сили, ні знання земної поверхні, ні врахування часу, ні мистецтв, ні письма, ні суспільства, а найгірше понад усе це – постійний страх і небезпека насильницької смерті, й життя людини – самотнє, бідне, безпросвітне, тупе й коротке» [3]. Томас Гоббс робить такий висновок через те, що договір – основа як для більш практичних речей, як торгівля та ремесла, так і абстрактних,

як суспільство та мистецтво. Адже завжди, до прикладу у торгівлі, є письмова – угода про одноразове чи протягом певного періоду постачання, чи усна – процес встановлення ціни, первинного огляду та оплати товару, висловлення згоди. Т. Гоббс проголошує, що у природному стані, стані хаосу, немає місця для працелюбства, бо плоди його непевні, що, по суті, означає, що ніхто не може займатися торгівлею, бо право власності належить не виробникам, а завойовникам; немає міжнародних зв'язків, бо взаємодія спільнот не знає договорів; немає і засобів «переміщення великих речей», бо це потребує праці декількох індивідів, які зв'язані координацією домовленості; не може сформуватися і знання про землю, адже наука – не продукт праці одного індивіда, це знання, що курсує лінією історії, набуваючи достовірності і об'ємності завдяки взаємодії розумів вчених, живих і вже померлих, а не шаманів, які передають ексклюзивне міфічне знання одному вибраному спадкоємцю. Підводячи підсумок, суспільний договір творить і регулює суспільство.

Також, серед ідей Томаса Гоббса є ідея «розчаклування», тобто секуляризації, влади. За нею держава, закони й органи влади формуються на основі добровільного рішення людей, щоб задовольняти конкретні потреби, і цей процес не є результатом надприродної сили, як стверджували багато релігійних мислителів свого часу [6, ст 20]. Це породжувало думку про соціальне, а не духовно релігійне походження влади, що важливо для пізнішого заснування демократій як чинних режимів правління в історії.

Керуючись розмірковуваннями Т. Гоббса, переддержавний стан це той стан людської спільноти, що породив природне право, яке має бути основоположним для творення держави та суспільства загалом [3]. Представники теорії природного права розділяють позицію про те, що людина народжується з правами, тобто наділена ними від природи, коли позитивісти стверджують, що права людини є продуктом, яким її наділяє держава. В такому баченні держава утворюється не для того, щоб захищати природні права індивіда, а права зароджуються після виникнення держави, яка наділяє ними (разом із обв'язками)

своїх громадян і слідкує за їх дотриманням. Узагальнюючи погляди Томаса Гоббса на поняття права, можна констатувати, що в його працях переміг пріоритет людини над індивідом і обов'язку над правом [11, ст 221].

Не варто забувати, що все ж вчення Т. Гоббса датується серединою XVII століття і скоріше закладає основи сучасного розуміння людських прав і суспільного договору, а не виявом зразку сучасних демократій. Томас Гоббс свідок життя монархії, тому його вчення про державу і право опирається на ту дійсність, у якій він існував. Це чітко проявляється у тому, що, наприклад, філософ втілював переконання про те, що влада має бути абсолютною, суспільний договір – це і «договір про покору», спираючись на який народ більше не є суб'єктом права, а володар, у свою чергу, не може бути притягнений до відповідальності по «укладеному договору», адже підриг абсолютної влади – це загроза абсолютної анархії і природного стану [3].

Такий підхід можна пояснити тим, що для доби Середньовіччя розуміння влади у європейському суспільстві було невіддільне від персоналії. Прослідковується, що переосмислення цього погляду притаманне початку Нового часу, результати якого принесуть Модерному суспільству Французьку революцію і правління Наполеона Бонапарта. Повертаючись до Томаса Гоббса і його поглядів, ті думки, де він нерозривно пов'язує зникнення абсолютної монархії і хаос природного стану, можна ілюструвати висловленням французького короля Людовіка XIV на засіданні Паризького парламенту у 1655 році – «L'état c'est moi», що перекладається як «Держава це я» [46]. Цей вислів король використав до судді, який у своїй промові розділяв поняття «король» і «держава» і наголошував, що інтереси держави первинні [46]. Саме в суті цього висловлення пролягає спільна нитка між вченим Томасом Гоббсом і висловлюванням короля Людовіка XIV, держава втілення володаря, а володар втілення держави.

Наступний модерний філософ, який займався дослідженнями основ демократії, привносить у дискурс поділ гілок влади, Конституцію і парламент,

розриваючи тотожність держави і володаря, започатковуючи думку, що держава це набір інституцій, арбітр суспільства. Цей англійський вчений – Джон Локк. Як і для Томаса Гоббса, для Джона Локка суспільний договір був підставою для виходу суспільства з природного стану. Суспільний договір утворює суспільство, яке втілюється у тому, що автор називає політичним тілом, тобто “body politic” [5]. Дж. Локк розглядає його як угоду між індивідом з одного боку та органами влади з іншого. Для реалізації цілі людини – захисту своїх прав та майна, потрібен «хтось», кому група індивідів мають добровільно передати певні свої права та свободи, так, за Дж. Локком, виникають органи влади, що служать для захисту природних прав людини [5]. Важливо уточнити, що для досконалого функціонування угоди і такої «передачі» зокрема, владні структури повинні бути легітимізовані народом, щоб їх закони мали підстави визначати, що є суспільним благом і які міри мають прийматися для його досягнення.

Джон Локк зробив значний внесок до розуміння прав люди як природних. У його концепції люди рівні між собою і вільні розпоряджатися собою та своєю власністю згідно власним бажанням [5]. Спираючись на це, обґрунтовується думка, що жодна людина не підпорядкована іншій від природи, а тільки за суспільним договором. Держава Дж. Локка – це держава власників, головне завдання якої захищати життя і власність громадян [11, ст 236].

Джон Локк також пише про державу і насилля: «політичною владою я вважаю право створювати закони, які передбачають смертну кару і, відповідно, усі інші менш суворі засоби покарання для регулювання й збереження власності, і застосовувати силу співтовариства для виконання цих законів і для захисту держави від нападу ззовні – і все це тільки заради суспільного блага» [5]. Важливо розуміти, що сенс цього висловлювання не в тому, що влада є тиранією і має монополію на насилля стосовно громадян, як вищий орган і абсолютний авторитет, а в тому, що примус держави – це примус самих громадян, об’єднаних у політичному тілі, який вони, по суті, довірили творити державі, як похідній від

суспільства організації. Тобто, влада ґрунтується на «довірі» і може бути легітимно усунена, коли цю довіру втрачено.

Отже, на прикладі робіт чотирьох видатних вчених Античності та Модерну, у цьому розділі було окреслено ряд важливих понять та категорій, які формулюють розуміння про демократію. Згідно їх ідей, демократію в Античності трактували по різному, і як загрозу тиранії, і як устрій, що давав життя полісу – який означав природний стан для Аристотеля, оскільки тільки за умов держави її громадяни могли існувати, розкривши свій потенціал. Антична традиція наділяє демократію двома провідними характеристиками, панування більшості і свобода. Під свободою мається на увазі індивідуальна, тому перші мислителі демократії розцінювали її як загрозовий режим, оскільки жага до волі, як і жага до багатства, не можуть бути насичені. Також, окрім цих двох підвалин демократії, згадується рівність, як втілення того, що рішення народу повинні мати верховну силу і ніхто не повинен мати виключних переваг, базуючись на тому, багатий він чи бідний. Модерні мислителі привносять до дискурсу демократії поняття природних прав – прав, які є невіддільними та невідчужуваними, що постали не після виникнення держави, а держава виникла для того, щоб їх захищати. Уже у цю епоху воля індивіда у демократії вбачається у позитивному світлі, виникає уявлення про суспільний договір, Конституцію, принцип поділу влади на три гілки. Загалом, усі згадані мислителі обґрунтовували думку про те, що демократія – це влада народу, і це може приховувати у собі недоліки, про які писав Платон, відстоюючи думку, що за демократії владу отримає той, хто виявляє найбільшу прихильність до натовпу, але, на чому буде фокусуватися ця робота, несе у собі значні переваги. Адже влада буквально лежить у руках народу, що поступається певними правами та стикається з обмеженнями, але має здатність вибирати і ліквідувати правління, яке вважає не легітимним.

Розділ 1.2

Європейський Союз: основні стовпи виникнення та функціонування

Оскільки у наступних розділах буде йти мова про інтеграцію, угоди про асоціацію та безпосередньо членство у Європейському Союзі, у цьому підрозділі потрібно чітко окреслити, чим є Союз, як він виник та на яких принципах функціонує. Почати варто з вимірів, у яких лежить ключ до розуміння інтеграції. Серед них Європа, як носій ідеологічних та ціннісних понять, Європейський Союз як наднаціональна політична структура та інтеграція як процес, що поєднує ці два компоненти – ціннісні орієнтації та політичний апарат. Ця робота фокусується на вузькій ніші вивчення Євроінтеграції, а саме на демократії та демократичному процесі, як спільній основі творення європейського простору. Саме тому даний підрозділ не міститиме широкого огляду формування та еволюцію Європейського Союзу, детального розгляду економічних факторів, які безумовно передували політичній інтеграції та розтлумачення повноважень і ролі акторів ЄС.

Тож, коротко, чим є Європейський Союз. Вчені зійшлися на думці, що однозначно дати визначення цьому утворенню важко, оскільки Європейський Союз точно не держава, бо до нього входять 27 окремих національних держав, зі своїми мовами, культурними особливостями і, головне, виборами та державними апаратами, на вибори яких ЄС не впливає жодним чином. Європейський Союз також і не міжнародна організація, бо, зі спільного підґрунтя, 19 з 27 держав ЄС мають однакову валюту – євро, та, окрім цього, ЄС має свій апарат влади, до якого входить Європейський Парламент, Суд Європейського Союзу та Європейський центральний банк, що більше притаманно саме державним утворенням, а не організації. Для цього дослідження я буду керуватися уявленням про Європейський союз як «supranational polity», що найкраще перекладається як наднаціональна політична структура [44]. Цей термін задовільно розкриває те, чим є Європейський Союз, адже «наднаціональний» означає, що в ЄС головними політичними акторами є нації, об'єднанні в рамках національних держав, а не

демос у значенні громадян Європейського Союзу. В той же час «polity» ілюструє ключовий фактор для розуміння Європейського Союзу. Еволюціонувавши із суто економічного об'єднання, ЄС став структурою та площадкою для вироблення загальноєвропейської політики, до якої відноситься не тільки економічна, а й правова, екологічна, культурна та інші.

Більш ідеологічно забарвленим визначенням характеру ЄС є визначення Європейського Союзу як найбагатшого капіталістичного ринку та найбільшої торговельної потужності у світі, та разом зі Сполученими Штатами — одним із двох найвпливовіших світових політичних акторів [45]. Підтверджуючи це числами, Європейський Союз представляє близько 8% населення світу, та 40% світової торгівлі товарами, що за обсягом удвічі більше, ніж частка США [38]. Це також відповідає дійсності, адже Європейський Союз є сумою потенціалів і ресурсів усіх держав-членів, що робить його рівним за потужністю з розвиненою над-державою федерацією – Сполученими Штатами Америки. Загалом, це порівняння, серед інших, більш раціонально визначених причин, необхідне для розуміння, чому ж держави, що не є членами ЄС так прагнуть долучитися до союзу.

Наступним пунктом для розгляду Європейського Союзу є його історія, адже історія ЄС, сутнісно, є лінією інтеграцій. Для зручності розуміння, я розділю інтеграцію на початкову, при якій країни Європи усвідомили необхідність зближення та вироблення спільних рішень у європейському просторі, та розширення, коли до початкового набору держав додавалися інші країни-члени. Коли перший пункт націлений на розуміння глибинної мотивації країн на зближення на фоні соціальної та геополітичної ситуації, другий – на поширення впливу, що оперуватиме поняттями «розширення на Схід», хвилі інтеграції тощо.

Думки про народження «чогось загальноєвропейського» виникли ще після Першої світової війни, та, у своїй більшості, вони були направлені на союз заради забезпечення миру. Після Другої світової війни ці погляди дозріли і навіть укріпили ідею заміщення національних держав Європейською федерацією [45].

Та, звісно, ця ідея була занадто радикальною для того, щоб добровільно об'єднати всі держави Європи і «сплавити» їх в одну. Тому батьки Європейського Союзу зупинилися на двох ключових основах для об'єднання: спільний ринок та мир у Європі. В процесі інтеграції це було виражено в 4 стовпах вільного руху: рук людей, послуг, товарів та капіталу [45].

Повернемося до історичного екскурсу, через чітке розділення переможців та переможених, репарації, торговельні обмеження та міжнародну ізоляцію певних держав у Європі після Першої світової війни, було не важко передбачити зростання настроїв реваншизму. Саме ці настрої і поразки дипломатії після Першої світової призвели до накопичення невдоволення ситуацією, якою і скористався диктатор – Рейхсканцлер Німецької імперії Адольф Гітлер. Як відомо, Друга Світова війна відчутно позначилася на ситуації у світі, завдавши надпотужних збитків та масштабних руйнувань. Економічний занепад та бажання стабільності і безпеки спонукали лідерів держав до завершення циклу війни і помсти та врахування помилок 1920-тих років. Підводячи ризик під цими абзацами, можна заявити, що було виявлено причину зародження інтеграційних настроїв. Далі варто коротко охарактеризувати передумови. Вкінці 1950-тих економічна необхідність доступу Франції до німецьких ринків та вугільних поставок та реальність зародження Західної Німеччини із сильною економікою, стали підставою для франко-німецького співробітництва, що стало рушійною силою європейської економічної інтеграції [38]. Результатом цього було підписання Паризького договору 1951 року, яким було утворене Європейське співтовариство з вугілля та сталі (ЄСВС), на меті якого було показати можливості та переваги інтеграції на прикладі інтеграції у регіональному вимірі [38].

Як уже було згадано вище, ця робота не має на меті огляд повної історії творення Європейського Союзу, лише загального окреслення ключових подій для того, щоб розгорнути тло для дослідження специфічних критеріїв. Тож, серед важливих віх ЄС варто згадати про Маастрихтський договір 1992 року, за яким було об'єднано 3 попередньо утворені спільноти: Європейську спільноту з

атомної енергії (Євроатом), уже згадану вище Європейську спільноту з вугілля та сталі (ЄСВС) та Європейську економічну спільноту (ЄЕС) [50]. Цей договір важливий, оскільки саме він вважається початковою точкою існування Європейського Союзу у тому форматі, у якому він широко відомий зараз. Маастрихтський договір хоч і є важливим для розуміння процесу інтеграції, для цієї роботи він не є ключовим, оскільки попри те, що він декларував певний рівень політизації та інституціоналізації сфер європейської взаємодії, що не були окреслені до цього, все ж – його основна мета полягала у завершенні формування єдиного внутрішнього ринку та перехід до реалізації ідеї економічного та валютного союзу (перехід від четвертого до п'ятого рівня економічної інтеграції) [50]. Тому виділені 5 критеріїв для держав, що бажають приєднатися до Європейського союзу, за цим договором є суто економічними, і не долучають вимоги демократії.

Більш значущим для цього дослідження є інший договір Європейського Союзу, а саме – Амстердамський договір 1997 року. Цей договір вносив значні зміни до Маастрихтського, зокрема у сфері умов приєднання до ЄС. Сам Європейський парламент зазначає, що Маастрихтська угода змінила колишні європейські договори та створила Європейський Союз, який базується на трьох стовпах: Європейському Співтоваристві; спільній зовнішній політиці та політиці безпеки; і співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ, а Амстердамський договір, з огляду на розширення Союзу, вніс корективи, необхідні для більш ефективного та демократичного функціонування ЄС [47]. Ці корективи стосуються безпосередньо: 1) розширення повноважень Європейського Співтовариства у соціальній сфері, а саме категоріях як притулок, імміграція, перетин зовнішніх кордонів, боротьба з шахрайством, митна та судова співпраця у цивільних справах; 2) посилення позиції Європейського Парламенту; 3) заохочення ближчої співпраці країн-членів [47]. Також Амстердамський договір передбачав ряд інституційних реформ, що враховують потенційне розширення, до прикладу у «Протоколі про інституції» зазначається, що, коли у Союзі до 20 держав-членів,

Європейська Комісія скрадатиметься з одного громадянина кожної держави-члена, а принаймні за рік до вступу 21-го члена, нова міжурядова конференція повинна буде переглянути положення Договору щодо інституцій [47].

Наступний договір, що є маркером розвитку Європейського Союзу – це Договір Ніцци 2001 року, який частково підготував Європейський Союз до важливих розширень на схід і на південь 2004 та 2007 років. Цей договір став результатом Європейської Ради в Гельсінкі 1999 року, на якій було вирішено, що 2002 року Європейський Союз має бути готовий до приєднання нових кандидатів, які реалізують вимоги для інтеграції [48]. Головна проблема, яку мало на меті вирішити укладання договору, це пропорційність політичного впливу держав із більшою та меншою кількістю населення. Оскільки серед держав-кандидатів на приєднання початку 2000-них було лише 2 країни, популяція яких була вищою за середній рівень населеності більшості країн-членів ЄС, всі інші ж держави відрізнялися меншою кількістю населення [48]. Тому договір Ніцци мав на меті зробити інституції ЄС ефективнішими та легітимнішими для врахування справедливої та пропорційної політичної ваги країн з меншою кількістю населення у Союзі. Окрім цього, договір охоплював удосконалення у наступних сферах: встановлення нового розподілу місць в Європейському Парламенті, створення більш гнучких умов для підсиленого співробітництва, моніторинг основних прав і цінностей в ЄС та посилення системи європейського судочинства [48].

Договір Ніцци для цієї роботи – це та відправна точка, у якій Європейський Союз уже досягнув значних успіхів на економічному полі, розширив співробітництво у соціальній та правовій сферах, та дійшов до точки, де за ціль були готові поставити політичну інтеграцію. Маркером цього є, приурочений до договору Ніцци, Конвент за майбутнє Європи, на якому були зібрані всі зацікавлені сторони (навіть країни, які не були членами ЄС, а лише подали заяву про вступ до Союзу), щоб обговорити чотири основні питання, що стосуються подальшого розвитку ЄС: кращого розподілу компетенцій; спрощення

інструментів діяльності ЄС; підвищення рівня демократії, прозорості та ефективності; та створення Конституції для громадян Європи [48]. В цьому реченні особливо цікавою та важливою є частина про Конституцію, адже, як було обґрунтовано вище, Європейський Союз є наднаціональною політичною структурою. Союз є об'єднанням суверенних держав, створений, перш за все, на економічній основі, тож ЄС послідовно демонструє заперечення настроїв федералізму. Першим підтвердженням цього є, уже згаданий раніше, прецедент відкидання радикальніших федералістичних ідей об'єднання Європи після Другої світової війни, другим – історія з Європейською Конституцією, думка про створення якої бере свій початок з пізніх 90-тих. Безпосередньо втілення цього задуму починається із діяльності згаданого вище Конвенту за майбутнє Європи, який на 2002 рік, після «фази прослуховування» представив свої висновки, на основі яких у 2003 році був складений текст, що став проектом Договору про створення Конституції Європи [48]. Європейська рада прийняла цей текст 18 червня 2004 року (зберігши основну структуру проекту Конвенту), та хоч Договір було затверджено Європарламентом і урочисто підписано у Римі у жовні 2004 року, набути чинності він міг лише після ратифікації в усіх країнах-членах ЄС; у кінцевому результаті він був відхилений Францією (29 травня 2005 року) та Нідерландами (1 червня 2005 року) на національних референдумах [48].

Після наведеного історичного екскурсу доцільно звернутися до того, як провал з укладенням Конституції трактують дослідники. Пол Крейг у своєму аналізі представленого документу говорить, що слово «Конституція» не повинно бути таким «відлякуючим» для громадян Європейського Союзу, оскільки більшість нових положень у проекті Конституції уточнюють та обмежують компетенції Союзу та підвищують контроль держав-членів над його інститутами [41, ст 6]. І переглянувши запропоновані проектом зміни і додатки, можна сказати, що Конституційний договір справді мав на меті покращення положень попередніх договорів та зведення всього до одного спільного документу. Тоді чому на референдумах про ратифікацію у Франції та Нідерландах так різко відкинули

прийняття договору? Припускається, що через те, що окрім імплементації різноманітних легальних процедур та інституційних норм, документ, як притаманно, наприклад, кожній національній Конституції, включав розділ про закріплення символіки Європейського Союзу, а саме прапору, гімну та гасла, що, очевидно, існували задовго до імплементації Конституції, але не були згадані разом в документі такого масштабу.

Повертаючись до згаданої вище ідеї федерації, можна сказати, що оперування такими поняттями, як «Конституція» та «символіка» прямо апелюють до ідей державності, а саме – федералізму. Для розгляду цього Ерін Делейні вводить поняття «інкрементного федералізму», тобто федералізму, що збільшується чи прогресуючого федералізму, за якою до федералізму переходять поступово, починаючи з економічної інтеграції, далі – соціальної, що базується на економічній, і тільки потім, безпосередньо, наближається до політичної, що ґрунтується на попередніх двох рівнях [41, ст 7]. Однак, як і згадує сама Е. Делейні, у інкрементного шляху є перепони, з якими якраз і зіткнувся Європейський Союз, адже крок формальної Конституційної зміни, це той крок, який не можливо зробити поступово, і з досвіду ЄС, крок, який може провалитися навіть за довгий переговорів та попередніх погоджень.

В процесі розроблення проекту Конституції Європи було напрацьовано багато важливих змін, що не були ухвалені через колапс ратифікації 2005 року, але ці зміни не зникли, вони знайшли своє відображення у Лісабонському договорі 2007 року, який набрав чинності у 2009 році. Наразі цей договір є останнім документом Європейського Союзу рівня масштабу представленому у цьому підрозділі. З тексту Конституції до цього договору запозичено частини про розподіл повноважень у Союзі, функції та розмір органів ЄС, сфери його діяльності та інші. Та, що важливо для розуміння природи функціонування Європейського Союзу, цей договір означав крок назад у напрямку федералізму, адже із тексту Лісабонської угоди було вилучено згадки про «державоподібні символи Союзу», а саме згадані раніше прапор, гімн, гасло; та статтю про

формальне закріплення верховенства права Європейського Союзу над національними законодавствами країн-членів [49].

Що важливо для цієї роботи в аспектах розгляду Лісабонської угоди, це посилення демократії та кращого захисту фундаментальних прав людини. Лісабонська угода виражає три основні принципи демократичної рівності, представницької демократії та партисипативної демократії, яка набуває нової форми у вигляді громадянської ініціативи [49]. Також, серед пунктів Лісабонської угоди, що спрямовані на покращення у сфері демократичності, велика частина відповідає за підвищення громадського контролю за діями Європейського Союзу завдяки поліпшені демократичної підзвітності, серед яких, наприклад, ухвалення законодавства Європейського Союзу буде підлягати попередньому контролю національних парламентів, засідання Ради проходять у відкритому режимі, покращення системи стримувань та противаг серед органів Союзу та інші [49].

Отже, у цьому підрозділі було визначено, що Європейський Союз це наднаціональна політична структура, або «supranational polity», що зародилася внаслідок Другої Світової війни, як відповідь на економічний занепад та бажання стабільності і безпеки у Європі. Точкою відліку в інтеграційних процесах було прагнення миру та створення спільних ринків для відновлення економіки. З цієї початкової точки у 1950-тих Європейський Союз поступово пройшов етапи інтеграції від суто економічної, до соціальної і, потім, на основі перших двох, політичної. Це прослідковується в ряді договорів, які регламентували діяльність ЄС. Також було визначено, що певні дослідники вважають, що Союз, з початком посилення інтеграції, став на шлях «інкрементного федералізму», доказом якого була спроба ухвалення Конституції. Але спроба провалилася на двох національних референдумах з ратифікації, тому Європейський Союз наразі регулюється не Конституцією, а Лісабонським договором, до якого надалі апелюватиме ця робота у правовому полі законодавства ЄС.

Висновок

У цьому розділі чітко прозвучала відповідь на запитання, чим є демократія і як змінювалося уявлення про неї протягом розвитку історії. Окрім того, було розкрито що ознакою демократії, як одного з видів державного устрою, є правління більшості, проте більш ідеологічно значущим вважається головне «добро» демократії – свобода і рівність. Окрім цього, у Модерну добу, демократія мислиться як устрій, у якому можуть бути реалізовані природні права через запровадження суспільного договору, за якого громадяни передають певні права у руки держави задля блага загалу, як захист приватної власності, контроль злочинності тощо. Також, серед ознак демократії, є певний характер погляду на владу, адже влада суверена уявляється не як «божественна», тобто правитель – це представник Бога на землі, а секулярна – правитель може бути вибраний і зміщений, якщо його діяльність є нелегітимною.

Особливість цієї роботи полягає у тому, що вона розглядає демократію у двох вимірах – перший, найбільш вивчений та зрозумілий, демократія як державний устрій у межах національної держави зі своїми кордонами та символами, другий – демократія у межах Європейського Союзу – наднаціональної політичної структури, що поєднує у собі суверенні держави зі своїми апаратами влади, маючи при цьому свій парламент, уряд, банк та суд. Європейський Союз – згідно ціннісного аналізу, постає як «демократичний світ», ідеологічно об'єднана спільнота, що, в процесі свого історичного розвитку пройшла шлях від суто економічного об'єднання до політичної асоціації,

Розділ 2

УКРАЇНА: ШЛЯХ ДО ЄС ЯК ЦІНІСНИЙ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИБІР

Довести, що станом на 2024 рік в Україні існує прихильність до Європейського Союзу та стійке прагнення до Євроінтеграції, завдання не складне, адже як показали результати останнього опитування Центру Разумкова про погляди громадян України на зовнішню політику, 87% опитаних позитивно ставляться до Європейського Союзу та 77% – до НАТО [13]. Та чи було так завжди? У цьому розділі прозвучить відповідь на це питання, яку виведено шляхом аналізу нормативних документів та політик, що прямо стосуються взаємодії України та Європи у період від Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року до Резолюції Європейського парламенту від 23 червня 2022 року про статус кандидата для України, Республіки Молдова та Грузії.

Цей розділ проілюструє політику «багатовекторності» Леоніда Кучми та вплив президенства Віктора Януковича на гальмування визначення і досягнення курсу Євроінтеграції для України. Також, серед подій, розкритих у розділі, важлива роль двох революцій періоду незалежності – Помаранчевої революції та Революції гідності, під час яких було продемонстровано демократичні цінності та проєвропейські настрої українського суспільства. Окрім цього, у розділі буде присвячено увагу не тільки декларуванню прагнень української сторони, як про це йдеться у Постанові «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин», Зверненні Верховної Ради України «До парламентів і народів світу» чи Заявці на членство у Європейському Союзі, а й відповіді від ЄС у форматі повідомлень, звернень чи резолюцій, як Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України чи Резолюція про російську агресію проти України. Це надасть змогу продемонструвати двосторонній зв'язок і розкрити імпульси до взаємодії з обох боків.

Розділ 2.1

Геополітичне та демократичне становлення України від незалежності до Угоди про асоціацію

Після розпаду СРСР, у 1991 році відбувається проголошення незалежності України – великої держави, що водночас поєднувала довге малоросійське колоніальне минуле та має на своїй території географічну точку центру Європи. Такі розбіжності зумовили початок довгого ідеологічного протистояння, що потребувало двох революцій, окупації та замороженого збройного конфлікту, що, врешті-решт, вилився у повномасштабне протистояння, щоб остаточно визначитися, до якого геополітичного майбутнього прагне Україна і як за нього готова боротися.

Щоб досягнути весь цей період, почати варто з того, що успадкувала Україна після виходу з СРСР. Перш за все – це економічні відносини, які базувалися на основі Угоди про торгівлю й співробітництво, яка була підписана між ЄС та СРСР і відповідно була перейнята Україною та іншими колишніми республіками після розпаду Радянського Союзу [14]. Ще до проголошення незалежності, після акту про державний суверенітет України, Верховною Радою Української РСР 25 грудня 1990 року було ухвалено Постанову «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин» у якій фігурує наступний пункт: «Спрямувати зусилля на забезпечення безпосередньої участі Української РСР у загальноєвропейському процесі та європейських структурах» [21]. Тобто від самого початку дезінтеграційних процесів у СРСР, Україна заявила, що вона зацікавлена у присутності у європейському просторі.

Голосніше і точніше це зацікавлення було заявлено через рік, у Зверненні Верховної Ради України «До парламентів і народів світу» 5 грудня 1991 року, тобто після проголошення незалежності. У цьому Зверненні є важливими категорії, якими оперує ВР, адже на позначення українців було використано словосполучення «найчисельніший народ Європи»; окрім цього, цей документ

не лише визначає Україну, як «європейську державу», а й перелічує які зобов'язання у міжнародному полі вона готова на себе взяти і до яких документів готова доєднатися, наприклад, декларування бажання приєднатися до Гельсінського заключного акту та Паризької хартії, європейських інституцій з прав людини, в тому числі Європейської конвенції про права людини [8].

Отже, незалежна Україна фіксує, що цінує співпрацю з Європою та перелічує у яких сферах до цієї співпраці готова. На цьому етапі, ні Україна, ні Європа не заявляють про інтеграцію. Більше того, за декілька днів після Звернення, 10 грудня 1991 року, набуває чинності Угода про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД), у якій фігурують Україна, Республіка Білорусь та Російська Федерація. У цій угоді, перш за все, було констатовано, що СРСР припиняє своє існування як «суб'єкт міжнародного права» та три сторони декларують «подальший розвиток і зміцнення відносин дружби, добросусідства і взаємовигідного співробітництва» [33]. Та хоч Україна була серед держав-засновників СНД, але через те, що українська сторона не підписала та не ратифікувала статут СНД, Україна так і не стала її членом. Проте для розуміння геополітичних процесів важливий не стільки факт того, що Україна не стала повноцінною стороною Співдружності, а те що на початку незалежності не існувало визначеного державного геополітичного курсу, через те вектор взаємодії був напрямлений на всіх і, повноцінно, ні на кого. Це, свого роду, загальмувало прогрес становлення України на міжнародній арені і виключило її з інтеграційної хвилі 2004 року, коли до Європейського Союзу приєдналися такі держави ексклени СРСР, як Латвія, Литва та Естонія.

Наступний документ у дослідженні історичної ретроспективи – Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 року. В цьому документі продовжується лінія риторики, простежена у попередніх актах: щодо Європи, немає згадки про Європейський Союз, але зазначається, що Україна «повинна стати впливовою світовою державою ... в забезпеченні політико-економічної стабільності в Європі»; попри

це, задекларовано, що зовнішня політика України має бути відкрита до співробітництва з усіма, зацікавленими у ній, партнерами, «уникаючи залежності від окремих держав чи груп держав» [20]. Щодо напрямків співробітництва, цей документ поєднував у собі розширення участі в європейському регіональному співробітництві та взаємодію в рамках Співдружності незалежних держав, як вектори, які, начебто, не суперечать один одному; окрім цього, у тексті акту згадано, що для України російсько-українські відносини є «стосунками особливого партнерства» і є пріоритетними у полі взаємин із прикордонними державами [20].

Наступна віха – Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, яку було підписано у 1994 році, а ратифіковано у 1998 році після того, як цей процес було підтримано всіма парламентами держав-членів. Перед цією точкою, в питаннях правового поля, можна було говорити лише про бажання України бути у взаємодії з Європою, оскільки до цього представники ЄС лише визнали незалежність України і Україну як нову самостійну державу та, за замовчуванням, продовжили дію договорів, що було ратифіковано УРСР. Дана ж угода дає відповідь від Європейських Співтовариств, як українсько-європейську взаємодію розглядають інші держави-члени. В Угоді про співробітництво, «визнаючи і підтримуючи бажання України встановити тісне співробітництво з Європейськими інститутами», задекларовано бажання розвивати зв'язки і встановити партнерство; зміцнювати політичні та економічні свободи; сприяти розвитку торгівлі, інвестицій і гармонійних економічних відносин між Сторонами; створити основи взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, цивільного, науково-технічного та культурного співробітництва; окрім цього, зважаючи на ряд проблем, які Україна успадкувала після виходу з СРСР, Співтовариство пропонує підтримку зусиль України по зміцненню демократії і розвитку її економіки та завершенню переходу до ринкової економіки [32]. Хоч пункти угоди, загалом позитивні, а факт її підписання вказує на те, що Україну

«побачили», та, як і характерно для угод про партнерство, у ній не згадано про Європейську інтеграцію. Як зазначають експерти, Угода про партнерство та співробітництво мала стандартну для ЄС того часу модернізовану форму торгівельної угоди, та відповідає доволі низькому рівню договірних відносин ЄС із третіми країнами без додаткових преференцій [14]. Загалом, на цьому етапі, Україна мала другорядне значення для Європи, яка, у пріоритеті, фокусувалася на встановленні стабільності та безпеки у східному регіоні, а не стабільної співпраці та взаємо зближенні.

Для того, щоб простежити невизначеність України щодо свого геополітичного майбутнього, варто звернутися до часу президенства Леоніда Кучми, яке охоплювало період 1994 – 2005 років та характеризувалося багатовекторністю як у внутрішній, так і у зовнішній політиці. Непослідовність, як побічний продукт багатовекторності, легко прослідковується у двох основних міжнародних договорах першого терміну президенства Л. Кучми. Перший – Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією 31 травня 1997 року, за якою Договірні Сторони «засновують свої відносини на взаємній повазі та довірі, стратегічному партнерстві та співробітництві», особливо у сфері територіальної цілісності та безпеки [9]. Цей договір було підписано на екваторі першої каденції Л. Кучми, за якої він не цурався декларувати про взаємну повагу та розвиток у Європейському полі та, водночас, тиснути руки з Борисом Єльциним, попередньо віддавши йому частину чорноморського флоту, що базувалася у водах України. Через низку невдалих рішень та просідання популярності, щоб підняти свій рейтинг до президентських виборів 1999 року, Л. Кучма проводить ребрендинг і починає позиціонувати себе як прозахідного політика. Знаком цього є затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу від 11 червня 1998 року.

Як було згадано вище, у 2004 році Європейський Союз проводить масштабне розширення на схід та південь, включаючи до свого складу країни, зі спільним кордоном із Україною – Польщу та Угорщину. Надихнувшись цим процесом

підготовки до інтеграції, Україна вважає за потрібне теж, цього разу чітко, оголосити про свої наміри, заявивши у Стратегії про те, що до 2007 року мають бути створені передумови, необхідні для набуття Україною повноправного членства у Європейському Союзі [19]. Уже у цьому документі, до утвердження України «як впливової європейської держави», що уже фігурувало у актах від 1991 року, через кому додається – «повноправного члена ЄС». Нормативно, це була саме ця точка відліку, в якій Україна задекларувала своє бажання інтеграції до європейського політичного, інформаційного, економічного та правового простору. Основними напрямками інтеграційного процесу, відповідно до Стратегії, були адаптація законодавства України до законодавства ЄС, забезпечення прав людини; економічна інтеграція та розвиток торгівельних відносин між Україною та ЄС; інтеграція України до ЄС у контексті загальноєвропейської безпеки; політична консолідація та зміцнення демократії; адаптація соціальної політики України до стандартів ЄС; культурно-освітня і науково-технічна інтеграція; регіональна інтеграція; та співробітництво у галузі охорони довкілля [19].

У відповідь на це, Європейською Радою була розроблена і 11 грудня 1999 року схвалена Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України, у якому європейською спільнотою було відзначено зусилля України у напрямку консолідації демократії та дотримання зусиль по підтримці стабільності в регіоні. Про подальшу співпрацю у документі зазначено, що ЄС визнає європейські прагнення та вітає проєвропейський вибір України, та ставить собі за ціль робити внесок у створення «стабільної, відкритої, плюралістичної демократії» в Україні; підтримку ринкової економіки; розширення економічного, політичного та культурного співробітництва; співпраці задля підтримання стабільності та безпеки у Європі [26]. Для того періоду це справедливо можна вважати початком моделювання взаємодії іншого рівня, хоч і не такого, як для країн, що інтегрувалися у 2004 році, та все ж помітного.

Наступна важлива точка у періоді від незалежності до Угоди про асоціацію – це події 2004 року, які ознаменувалися спробою фальсифікації президентських виборів, що спричинило розгортання Помаранчевої революції. На початку 2004 року почалися консультації щодо плану дій Україна – ЄС, що різко припинилися через результати другого туру виборів і заяву представників ЄС, що дані вибори не відповідають міжнародним демократичним стандартам, що загрожувало прямим відкатом у взаєминах [43]. У резолюції Європейського Парламенту щодо цієї ситуації було зазначено, що ЄС визнає європейські прагнення України та усвідомлює важливість України як країни з міцними історичними, культурними та економічними зв'язками з державами-членами ЄС, та справжнє і збалансоване партнерство може бути розвинене лише на основі спільних цінностей, зокрема, щодо демократії, верховенства права та поваги до прав людини і громадянських прав [43]. Ця ситуація виявилася загрозою для Плану дій для України, оскільки станом на кінець 2004 року, разом із тим, як Єврокомісія презентувала План, вона також порекомендувала Раді ЄС передати його на опрацювання Україні після розв'язання проблеми та проведення виборів, відповідно до стандартів. У 2005 році, завдяки чесним і справедливим виборам, посаду Президента України займає Віктор Ющенко, Європейський Парламент підтверджує це резолюцією і План дій Україна – ЄС переходить до реалізації.

Отже, цей підрозділ охопив аналіз геополітичного становлення України від декларації про суверенітет і набуття незалежності до початку втілення Плану Україна – ЄС. Це шлях еволюційного розвитку від абстрактних формулювань бажання участі у «загальноєвропейському процесі та європейських структурах» до Стратегії інтеграції з наміром стати «повноправним членом ЄС». Шлях до декларування цього бажання був не лінійним, адже у Постанові ВРУ «Про Основні напрями зовнішньої політики України» 1993 року було заявлено, що Україна відкрита до співробітництва з усіма, зацікавленими у ній, партнерами, «уникаючи залежності від окремих держав чи груп держав». Окрім цього, за президенства Л. Кучми, Україна вдавалася до стратегії політики

багатовекторності і хотіла підтримувати добросусідські відносини як з Європою (Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами), так і з Росією (Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією). Після Помаранчевої революції, спричиненої спробою фальсифікації виборів, було ухвалено План дій Україна – ЄС, що остаточно продемонстрував інтеграційні наміри України та послужив підґрунтям для подальшого зближення.

Розділ 2.2

Поглиблення взаємодії України та ЄС від Угоди про асоціацію до повномасштабного вторгнення 2022 року

Від початку набуття незалежності до 2008 року Україна пройшла певний шлях усвідомлення і розвитку свого геополітичного становища, та найбільші досягнення у сфері Євроінтеграції належать саме періоду від 2014 до 2022 року, від Угоди про Асоціацію до набуття Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу. Коріння цих змін тягнеться з 2007 року. У попередньому підрозділі було згадано про важливий договір на шляху України у відносинах з Європою – це Угода про партнерство та співробітництво, ратифікована у 1998 році. Обумовлений термін цієї угоди становив 10 років і закінчився 1 березня 2008 року, і хоча у неї було закладено механізм автоматичної пролонгації, зважаючи на розвиток взаємин Україна – ЄС, взаємодія у правовому, економічному та соціально-політичному полях потребувала розширення, відповідно до заявленої Україною мети – набуття членства у Європейському Союзі. У вересні 2007 року Україна та ЄС розпочали переговори щодо Угоди про асоціацію і поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі [29]. Для Європейського Союзу ця подія відповідала ухваленій раніше Європейській політиці сусідства (2003), за якою Союз ставить собі на меті утворення «зони процвітання та добросусідства» у вимірі відносин із східними та південними сусідами та розширення «кола друзів» [42]; та Східного партнерства (2008), яке уже звужувало перелік країн та також фокусувалося на посиленні та поглибленні

політичних та економічних відносин ЄС та країн партнерів, розширенні демократичного світу [40].

Для розуміння шляху прийняття Угоди про асоціацію, варто звернутися до історичної ретроспективи за 7 років. За даними Урядового порталу, Протягом 2007-2012 рр. відбулися 21 раунд переговорів щодо Угоди про асоціацію; 19 грудня 2011 р. на Саміті Україна – ЄС оголошено про завершення переговорів щодо Угоди; 30 березня 2012 р. на рівні глав переговорних делегацій відбулося парафування Угоди про асоціацію; 15 травня 2013 р. Колегія Європейської Комісії прийняла рішення рекомендувати Раді ЄС підписати Угоду [31]. Загалом, процес розробки тексту та шлях від переговорів до парафування пройшов ефективно і швидко, проблеми почалися, коли тодішній Президент Віктор Янукович, через вплив Росії на політичні процеси в Україні та ряд інших внутрішньо-політичних причин, у період 28-29 листопада 2013 року відмовився підписувати Угоду про асоціацію між Україною та ЄС на саміті Східного Партнерства у Вільнюсі [29]. Це викликало масові протести, які увійшли в історію України, як Революція Гідності або Євромайдан.

Євромайдан – надзвичайно важлива віха у розвитку України, це символ революційних і еволюційних перетворень, до яких прийшло українське суспільство за часи незалежності. Як точно охарактеризував Михайло Винницький у своїй книзі по Революції Гідності, префікс «Євро» символізував набір цінностей – життя за встановленими правилами особистої гідності, свобода подорожей, навчання, а термін, що виник внаслідок поєднання зі словом «Майдан», охопив усе – місце, причину, метод та мету [2]. До 2014 року Україна зробила багато для розвитку демократії та ринкової економіки, проте, згідно з суспільними дослідженнями, хоч у 1991 році формально перестала існувати патримоніальна номенклатурна система, вона мутувала у патримоніальну олігархічну зі збереженням її квазіфеодальної сутності, есенцією відображення якої став режим Януковича та його «сім'ї» [2]. Це все створювало значні перешкоди для розвитку у всіх сферах: процвітання громадянського суспільства,

встановлення динамічної економіки з відкритим доступом, існування ефективних демократичних державних інституцій. А без цих трьох головних підвалин, інтеграція у Європу не можлива. Революція Гідності для протестувальників була більше ніж просто прагненням скинути діючу владу, це імпульс змінити пострадянську неофеодальну систему на європейську мерократичну, що діє не на основі зв'язків, а на основі правил [2].

Станом на 2014 рік відбулося зростання підтримки України вступу до ЄС – «за» висловилося 53% опитаних [10]. Це було позитивним знаком для Європейського Союзу, тому, після стабілізації внутрішньо-політичної ситуації, підписання Угоди таки відбулося, це пройшло у два етапи: 21 березня 2014 р. під час Позачергового Саміту Україна – ЄС підписано політичну частину Угоди та Заключний акт Саміту; 27 червня 2014 р. в ході засідання Ради ЄС була підписана економічна частина Угоди – розділи III, IV, V, VI; таке розділення відбулося у зв'язку з політичними змінами, тож першу частину від імені України було підписано прем'єр-міністром Арсенієм Яценком, і уже другу – Президентом України Петром Порошенком та іншими главами держав та урядів 28 членів ЄС.

Отже, чим є Угоди про асоціацію? Це вид домовленостей, що належать до зовнішніх угод ЄС укладених відповідно до «змішаної зовнішньої компетенції» ЄС, тобто разом з усіма державами-членами; укладені відповідно до ст. 217 Договору про діяльність ЄС, за якою «Союз може укладати з однією чи кількома третіми країнами чи міжнародними організаціями угоди про створення асоціації, яка характеризується взаємними правами та обов'язками, спільними діями і особливими процедурами» [37]. Суд ЄС доповнює це формулювання тим, що Угода про асоціацію передбачає «формування особливих відносин між країною-не членом, яка зобов'язана, принаймні в певних межах, брати участь у системі» [39]. Отже, такий тип угод пов'язує асоційовану країну та Європейський Союз взаємними правами і обов'язками, формулює певний порядок спільних дій та спеціальних процедур, надає «особливий» статус відносин між країною та ЄС та гарантує її участь у системі. Саме такі кроки та відповідність країни

Копенгагенським критеріям формулюють взаємозв'язок, що, підкреслено, може призвести до набуття статусу країни-члена ЄС.

Широковідомим фактом про Угоду про асоціацію між Україною та ЄС є те, що вона однією з найбільш «детальних угод про асоціацію, яку коли-небудь укладав Європейський Союз» [17]. Вона складається з 2000 сторінок, 486 статей з 44 додатками, протоколами та спільною декларацією [30]. Визначеними цілями Угоди є сприяння поступовому зближенню заснованому на спільних цінностях; забезпечення посиленого діалогу у сферах взаємного інтересу, миру та стабільності в регіоні; поступова інтеграція України до внутрішнього ринку ЄС; співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки [30]. Для наступного розділу, тобто дослідження демократичного виміру інтеграції в Україні, з цього переліку важливо виділити два аспекти: зближення, ґрунтоване на спільних цінностях, адже, як далі буде концептуалізовано, це цінності демократії та верховенства права; і співпраця у сфері юстиції, свободи та безпеки, адже саме на цій співпраці базується повага до прав людини і основоположних свобод. У Преамбулі Угоди вказано, що ЄС засвідчує європейські прагнення України та її європейський вибір, та, в цьому ж реченні, зазначається про зобов'язання України розбудовувати розвинуту й сталу демократію та ринкову економіку [30]. Задля цього ЄС співпрацюватиме з Україною на шляху реформ та адаптації законодавства України до *acquis* ЄС, що має привести до двох важливих результатів – поступової економічної інтеграції та поглиблення політичної асоціації. Угода про асоціацію, беззаперечно, значний крок, досягнення як політичних сил, так і, громадян України, що двома революціями голосно заявили про демократичні цінності та Євроатлантичні прагнення українського народу, але, сама Угода не гарантує інтеграції у майбутньому. У Преамбулі сказано, Угода не визначатиме наперед і залишає відкритим майбутній розвиток відносин Україна – ЄС, тобто доля відносин визначатиметься результатами співпраці [30].

Продовжуючи хронологічно відтворювати важливі віхи для розуміння процесу Євроінтеграції в Україні, варто згадати, що Угода про асоціацію між Україною та

ЄС набула повної юридичної цінності від моменту ратифікації 1 вересня 2017 року [31]. А вже у 2019 році, Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) було внесено зміни до пункту 5 частини першої статті 85, а саме: «визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору»; гарантом реалізації цього курсу, згідно закону, є Президент України [18]. Якщо «розшифрувати» значення цієї події, то цю точку можна розкрити, як конституціоналізація набуття повноправного членства в ЄС. Конституція – головний закон держави, всі інші закони мають бути конституційними, тобто не суперечити Конституції, за цим слідкує Конституційний Суд. Тобто ухвалення такої поправки означає, що віднині Євроінтеграційні прагнення України будуть захищені Конституцією, що захистить їх від загроз, подібних до тих, що виникли у 2014 році.

З 2019 до 2022 року співпраця України з ЄС проходила у розміреному режимі доки все не змінила війна. 24 лютого 2022 року Російська Федерація розпочала повномасштабне вторгнення на територію України, що спричинило швидку реакцію уряду та міжнародної спільноти. 28 лютого 2022 року В. Зеленський підписує заявку на членство у Європейському Союзі, апелюючи до статті 46 Договору про Європейський Союз, та зазначаючи, що Україна розділяє та поважає цінності закріплені другою статтею Договору: «Україна, заплативши таку величезну ціну за європейський вибір та безпеку Європи, буде в змозі пройти цей шлях» [57]. У відповідь на це, 1 березня 2022 року Європейський парламент опублікував Резолюцію про російську агресію проти України, у якій засудив вторгнення РФ та закликав «інституції ЄС працювати над наданням Україні статусу кандидата в члени ЄС ... на підставі заслуг» [22]. Наступним кроком 2022 року було передання Україні Єврокомісією опитувальника для отримання статусу кандидата, після чого 23 червня Європарламент опублікував

Резолюцію про статус кандидата для України, Республіки Молдова та Грузії, що подали свої заявки на тлі російської військової агресії проти України а також на тлі продовження окупації частини територій Грузії та Молдови; Єврокомісія, зробивши висновки щодо трьох заяв, рекомендувала Раді підтримати прагнення країн-заявниць і надати їм статус кандидата [24]. Після цього для України було висунуто 7 кандидатських критеріїв, проведено ряд самітів та консультацій, імplementовано певну кількість реформ і створено декілька звітів про прогрес на шляху виконання вимог для початку переговорів про вступ про які детально буде йтися у наступному розділі.

Отже, цей підрозділ надав роботі хронологічний огляд та аналіз основних віх на шляху Євроінтеграції від 2007 до 2022 року. З основного, цей період розпочався із закінчення терміну дії Угоди про партнерство та співробітництво, підписаної у 1998 році, і тоді, керуючись ухваленою раніше Європейською політикою сусідства та Східного партнерства, розробленого у 2008 році, Європейський Союз та Україна вирішили прямувати у напрямку посилення відносин. У 2007 році починаються переговори щодо Угоди про асоціацію і поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі. У 2013, по завершенню переговорів та після парафування тексту Угоди, тодішній Президент України Віктор Янукович відмовляється підписувати Угоду про асоціацію, починається хвиля протестів, що у увійшли в історію України, як Революція Гідності або Євромайдан. Євромайдан був для народу України протестом за європейські цінності та виразом бажання повалити патримоніальну олігархічну систему і замінити її на європейську мерократичну. Угода про асоціацію, підписана після Революції Гідності, визначає за основні цілі зближення засноване на спільних цінностях та інтеграцію України до внутрішнього ринку ЄС. Наступна, пікова точка розвитку взаємин України з ЄС припадає на трагічні роки повномасштабного вторгнення, за які Україна набула статусу кандидата Європейського Союзу та розпочала переговори про вступ до ЄС.

Висновок

Загалом, розділивши історію незалежної України на 2 періоди, вододілом яких є Угода про асоціацію, можна зробити ряд важливих висновків про діяльність України в геополітичному полі. Перший період, що почався з Декларації про державний суверенітет України, позначився невизначеністю напрямку міжнародної взаємодії. Контент-аналіз, проведений у цьому підрозділі, виокремлює такі словесні коди як «багатовекторність», «позаблоковість», прагнення України уникати «залежності від окремих держав чи груп держав», проте брати участь «у загальноєвропейському процесі та європейських структурах»; до цього додавалася участь у заснуванні Співдружності Незалежних Держав (СНД), у якій, окрім України, фігурували Республіка Білорусь та Російська Федерація; та декларування, що для України російсько-українські відносини є «стосунками особливого партнерства».

Завдяки еволюційним та революційним перетворенням, з 2014 року дискурс про Євроінтеграцію змінюється. Євромайдан чітко й голосно демонструє, що Україна розділяє європейські цінності і прагне до їх імплементації, здійснюючи зміни в громадянському суспільстві та політичному полі. Після 2014 року уже більшість українських зусиль у сфері міжнародної політики були сфокусовані на європейському ґрунті, відбувалася робота з Угодою про асоціацію. У 2019 році курс держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору було закріплено в Конституції. Піковою точкою змін, досліджених у розділі, є 2022 рік, коли після повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, ця держава була визнана агресором, а Україна подала Заявку на членство у Європейському Союзі, яка була схвалена Єврокомісією, внаслідок чого Україна набула статусу держави-кандидата на вступ до ЄС. Україна все ще на довгому шляху до інтеграції, але її прогрес в демократичній та економічній сферах дає підстави робити оптимістичні висновки щодо кінцевої точки взаємодії.

Розділ 3

КРИЗА ДЕМОКРАТІЇ 2021-2023 рр. ЯК ФАКТОР ПЕРЕШКОДЖАННЯ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

Україна – держава з пост комуністичним минулим та європейським майбутнім, яка після розпаду СРСР досягла певних успіхів на шляху до розвитку, перейшла до ринкової економіки, зробила значні кроки у сфері міжнародних відносин, та, головне, задекларувала своє бажання стати частиною демократичного світу. У цьому розділі буде присвячено увагу теперішньому стану демократії в Україні, проілюстрованого в рамках заявленого прагнення приєднатися до Європейського Союзу. Вибір аналізувати формальні інститути та громадянське суспільство не лише порівнюючи фактичні дані з теорією демократії та хорошого врядування, обумовлений важливістю препарування загального уявлення на підкатегорії, які, за час існування ЄС, зарекомендували себе, як життєво важливі для існування та ефективного функціонування цього режиму, серед яких демократичний уряд, виборчий процес, громадянське суспільство, незалежні медіа, місцеве самоврядування, корупція, судова система та незалежність.

Окрім вивчення кризових явищ у виділених категоріях, у цьому розділі буде присвячено увагу аналізу кандидатських критеріїв для вступу України до ЄС, що підсвічують і пропонують сценарії вирішення представлених проблем. Цю частину буде доповнено оглядом на нормативні документи, такі як Концепт посилення стійкості демократії в Україні, та здійснені реформи.

Розділ 3.1

Оцінка стану демократії в Україні: 2021 - 2023 рр.

Як було згадано у минулому розділі, з початком війни Європейський Союз привітав прагнення України приєднатися до Союзу, 27 лютого 2022 року Президентка Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн на питання про стан відносин

відповіла «... вони належать до нас. Вони є одними з нас, і ми хочемо бачити їх у складі» [22]. Та, попри той факт, що Європейський парламент у своїй Резолюції від 15 червня 2023 року про сталу реконструкцію та інтеграцію України до євроатлантичної спільноти закликає Раду ЄС і Комісію надати «відчутних переваг українському суспільству і громадянам з самого початку процесу», для повноцінної інтеграції Україні потрібно відповідати Копенгагенським критеріям, що означає поділяти спільні цінності, мати стабільні установи, щоб мати змогу успішно впроваджувати законодавство ЄС [23]. В нормативних документах та офіційній політичній комунікації декларується, що приєднання, «засноване на заслугах», відповідає найкращим інтересам як України, так і ЄС, ці заслуги, це повага до верховенства права, фундаментальних цінностей, прав людини, демократії та боротьби з корупцією [25].

Минулий розділ був присвячений розвитку дискурсу в просторі взаємодії України та ЄС, у цій частині роботи, динаміка розвитку подій буде проходити по лінії міркувань: Україна і Європейський Союз дві високо взаємно зацікавлені сторони у повноцінній та всеосяжній інтеграції України в Союз: ЄС з геополітичних причин, адже як артикульовано у Резолюції Європейського парламенту від 29 лютого 2024 року про потребу непохитної підтримки ЄС для України після двох років агресивної війни Росії проти України, «членство України в ЄС є геостратегічною інвестицією в об'єднану та сильну Європу, ... воно прирівнюється до прояву лідерства, рішучості та далекоглядності»; з боку України, мотивацією для приєднання є цілий спектр як зовнішньо, так і внутрішньо політичних причин, серед яких надзвичайно важливою є післявоєнна безпека та відновлення [25].

Отож, проаналізувавши Резолюції, видані Європейським парламентом від початку повномасштабного вторгнення в Україну, такі словесні коди, як демократія, права, цінності, інституції, боротьба з корупцією зустрічаються в кожному розглянутому документі, згадки про економіку не часті і побіжні, як «перетворення України на сучасну європейську державу загального добробуту і

ринкової економіки» [23]. Це відбувається через те, що, як було показано у двох попередніх розділах, спочатку на теоріях про Європейський Союз, а потім на прикладі України, першою проходить економічна інтеграція, потім – акцент переноситься на політичну, яка ґрунтується на економічній та соціальній. Україна, з плином історії, переважно позбулася тягарів свого пост комуністичного минулого, уже у 2005 році держава була визнана країною з ринковою економікою, проте таке визнання не відбулося у сфері демократії. За класифікацією Freedom House, Україну відносять до перехідних або гібридних режимів, ознакою яких є електоральна демократія, крихкі демократичні інституції, виклики захисту громадянських і політичних прав [55].

Це дослідження має на меті прослідкувати стан демократії в Україні навколо пікової події на лінії Євроінтеграції – набуття статусу кандидата, що відбулося 23 червня 2022 року. Тому, для оцінки не розвитку демократії в Україні загалом, а відповідності рівня демократії стандартам ЄС, у цьому розділі буде охоплено хронологічний період від 2021 року – рік до повномасштабного вторгнення і оголошення про статус кандидата, власне 2022 рік, та 2023 рік – перші роковини широкомасштабної війни та початкові досягнення на шляху виконання кандидатських вимог.

Почнемо з 2021 року, згідно з оцінкою всесвітнього Індексу демократії, показник України у 2022 році склав 39/100%, що відповідає оцінці 3.36 за семибальною шкалою; найбільше пониження спостерігалось у рейтингу незалежних медіа (через накладення санкції на певні телеканали), а найбільше підвищення – у сфері місцевого самоврядування, після реформи децентралізації, яка зробила органи місцевого самоврядування більш надійними, прозорими та інклюзивними [55]. Рейтинг наголошує, що Україна заявила себе як динамічна країна, у якої є як кроки вперед, до демократії, так і назад. Отож, у яких категоріях відбулися досягнення, а у яких невдачі. Перше, на чому варто сфокусувати увагу, фігурі Президента України – Володимира Зеленського. Ще з 2019 року, відзначається його бажання контролювати парламент та посилювати владу

Президента. Це притаманно і 2021 року, коли відбулося відсторонення 14-того голови Верховної Ради України – Дмитра Разумкова, яке оцінили як прагнення президента В. Зеленського контролювати парламент і мати лояльного спікера, готового в разі потреби включити законодавчий "турборежим", як було у 2019 році; також це корелюється з неприйняттям опозиційних або критичних думок у таборі Президента, що приводять до «покарання» за нелояльність [55]. Тобто, Президент використовує демократичні практики, такі як розпуск парламенту, як це було у 2019 році, або зняття з посади спікера, задля посилення власного впливу та зміщення балансу сил, адже Україна, за формою устрою, є парламентсько-президентською, а не президентсько-парламентською республікою, і такий порядок дій, фактично, наділяє президента більшим впливом ніж парламент. Також дослідження згадує про надмірний контроль Президента у сфері виконавчої влади, а саме поглибленою концентрацією впливу на органи безпеки та правоохоронні органи, РНБО, СБУ, Генерального прокурора [55].

Оскільки дослідження фокусується на кризових явищах демократії в Україні, перейдемо до іншої важливої проблеми, що об'єднує собою всі 3 звіти Індексу демократії, – корупції. У 2021 році була проведена оцінка успішності антикорупційних ініціатив Європейською палатою аудиторів. Головна критика і водночас відповідь на питання «що є центральною причиною гальмування реформ у цій сфері» стосується загрози стійкості антикорупційних установ, оскільки наглядова, регуляторна і виконуюча функції стосовно них покладені на неререформовані та непрозорі правоохоронний та прокурорський сектори [34]. Такий стан справ підриває успішність антикорупційної діяльності, адже не достатньо просто викрити злочин, потрібно застосувати правомірне покарання.

Висновок, до якого прийшли дослідники оцінки Індексу демократії у 2021 році, можна виразити наступним чином: національне управління в Україні все ще страждає від відсутності правової державності, це виражається у глобальному впливі, який мають на політичне середовище вибрані олігархи чи політичні лідери, що позначається у тому, що факторами впливу на це середовище є

фінанси або політичний вплив (харизма чи неформальні зв'язки), а не стабільні інститути та демократичні практики [55].

У звіті за 2023 рік огляд на стан демократії в рік повномасштабного вторгнення Російської Федерації на території України. Загальний бал України залишився незмінним, 39% або 3.36 – транзитний режим: найбільшим покращенням цього року вважається підвищення рейтингу громадянського суспільства з 5.0 до 5.5, що стало відповіддю інтеграції та мобілізації зусиль громадян на виклики пов'язані з гуманітарними та військовими проблемами; найвидимішим погіршенням року знову стала ситуація з медіа, втілена у телемарафоні «Єдині новини», виключенні з трансляції опозиційних каналів та Законі України «Про медіа» [35]. Варто зважати на те, що ландшафтом для розгортання подій 2022 року була війна, що поставило перед керівництвом країни дилему – безпека чи демократія, оскільки воєнний стан, введений 24 лютого 2022 року, легітимізує обмеження певних політичних прав та громадянських свобод, що гарантуються Конституцією, таких як право на свободу слова, право обирати та бути обраним, право на мирні зібрання та страйки, але, зважаючи на те, що загальний бал України за цей рік не погіршився, можна зробити висновок, що апарату влади доволі успішно вдалося балансувати між цими двома містками [35].

У звіті за 2022 рік було виокремлено дві головні кризові точки для української демократії: медіа та судова система. Важливою ознакою демократичного режиму є свобода слова та свобода медіа, але, через воєнний стан, Національна рада з питань безпеки та оборони України запровадила набір регуляцій стосовно діяльності медіа під час війни [35]. Це, перш за все, об'єднання національних каналів в Єдиний марафон, яке на початку вторгнення РФ розглядалося як ефективний та позитивний спосіб запобігання фейкам та дезінформації, але потім почало нагадувати прямий контроль за незалежністю журналістики, яке дослідники Detector Media окреслили як "фактичне зникнення інформаційної альтернативи в загальноукраїнському телевізійному просторі" [4]. По-друге, впровадження Закону «Про медіа», який значно розширив повноваження

Національної ради з питань телебачення і радіомовлення (НТР), як державного медіарегулятора, що тепер отримав доступ не тільки до кабельних каналів та радіостанцій, а до всіх типів медіа, з онлайн медіа включно [4]. До проблем судової сфери, рівень недовіри до судової системи серед громадян за 2022 рік коливався від 56% до 72% [16]. У цій сфері дослідження Індексу демократії «сумнівним» рішенням називає реформу Конституційного Суду України, а саме частину про порядок відбору суддів КСУ, за якою Закон надає уряду право вето у процесі номінації кандидатів [35].

Які зміни у сфері демократії приніс 2023 рік? За рейтингом Індексу демократії, загальний бал України зріс на 10 позначок і становив 49/100, та через окупацію близько 18% відсотків українських територій, підхід до методології оцінки різних сфер змінився, адже, по-перше, не можливо провести незалежну оцінку по всім параметрам на окупованих територіях, по-друге, робити загальні висновки про Україну, не включаючи до них повсюдні дані, що охоплюють собою території в міжнародно визнаних кордонах 1991 року, не можливо, адже результати будуть нерепрезентативними [54].

Почати аналіз цього періоду варто зі змін, які можуть помилково здаватися порушеннями демократичного порядку, але насправді є вимушеними діями задля безпеки – це заборона політичних партій, які виправдовують, визнають легітимною або заперечують російську агресію проти України, та повна заборона Української православної церкви Московського патріархату. Ці рішення, обумовлені і підтримані громадянами на фоні військової агресії Росії, покликані захистити релігійну та політичну сфери в Україні від проросійського впливу, тож вважати їх наступом на свободу віросповідання та обмеження політичних прав не варто.

Вище було згадано про порушення демократичних процедур виконавчою гучкою влади, звіт 2023 року висловлює занепокоєння щодо діяльності законодавчої. До прикладу, наразі засідання парламентських комітетів Верховної Ради є закритими для громадськості, на відмінну від того, як це було до

повномасштабного вторгнення, окрім того, з міркувань безпеки, більше не розкривається порядок денний цих засідань [54]. Це є прямим порушенням прозорості процедур та перешкоджає суспільству здійснювати контроль над законодавчою діяльністю. Звіт 2023 року демонструє певні поліпшення у сфері протидії корупції та реформи судів, але оцінки за ці категорії залишаються найнижчими серед усіх показників [54].

Під кінець цього підрозділу варто відзначити сферу, у якій, по при просідання в інших сферах управління, спостерігається значний і послідовний успіх. Це сфера громадянського суспільства. Статистика на підтвердження цього вражає. З 24 лютого до 30 червня 2022 року було зареєстровано 4365 громадських організацій, з них понад 1000 неформальних, що у 4 рази більше ніж за весь 2021 рік [56]. Окрім цього, загалом суспільство стало більш свідомим, продемократичним і проактивним. У опитуванні громадської думки щодо демократії в Україні, з формулюванням "демократія є кращою за будь-яку іншу форму правління" погодилися 76% респондентів, що демонструє значне підвищення порівняно з 2019 роком, коли на це саме питання ствердно відповіли 41% [53]. Також відбулися зміни у сприйнятті корупції, близько 70% громадян вважають зусилля держави по боротьбі з корупцією неефективними і, поряд з цим, 67% – мають високу «готовність подолати корупцію» [34]. Ще у 2018 році настрої українців щодо боротьби з корупцією відрізнялися фаталізмом та песимізмом, з твердженням громадяни "нічого не можуть зробити, щоб вплинути на рівень корупції" погодилося 34,8% респондентів, у 2021 році – 17,5% [34].

Отже, у цьому підрозділі було здійснено огляд на стан демократії в Україні, спираючись на дані всесвітнього дослідження Індексу демократії та інших досліджень українських наукових центрів за 2021-2023 роки. Відповідно до цих даних Україна є не стабільною або ж консолідованою демократією, а перехідним (гібридним) режимом. Серед сфер, у яких Україна демонструє найнижчий рівень демократії, головними є судова система, корупція та медіа. З 2022 року, після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію

України, відбулися певні покращення у роботі судів та боротьбі з корупцією через реформи, необхідні для збереження статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу і початку переговорів про Євроінтеграцію. Проте, разом з цим, було прослідковано погіршення у сфері незалежних медіа і свободи слова, що пов'язане із впровадженням Закону «Про медіа» та появою Єдиного марафону новин. Щодо роботи органів влади, за досліджуваний період спостерігалися порушення балансу сил на користь Президента та порушення принципів прозорості у діяльності Верховної Ради.

Розділ 3.2

Кризові явища української демократії та їх вплив на статус кандидата на вступ до ЄС

Європейська Комісія, після надання Україні статусу держави-кандидата у ЄС, висунула 7 кандидатських критеріїв, які мають бути виконані Україною для переговорів про вступ, разом з цим ЄС пообіцяв допомогу та підтримку на шляху реалізації цих змін зокрема у вигляді технічної експертизи, розбудови потенціалу та інституційних реформ, необхідних для досягнення критеріїв членства. У цьому підрозділі дані критерії будуть розділені на категорії та співвіднесені з параметрами та філософськими засадами демократії, про які йшлося у попередніх частинах. Після категоризації та відстеження успіхів, невдач і перспектив у вибраних сферах, у цьому підрозділі прозвучить відповідь на глобальне питання всієї роботи: що є основною перешкодою на шляху до Євроінтеграції України?

Одразу вдамося до категоризації, із семи кандидатських вимог, найбільше – 3 – належать до судової та правоохоронної систем, наступною, дотичною до попередньої, є боротьба з корупцією, один пункт націлений на боротьбу з олігархами, ще один – про підтримку незалежних медіа та боротьбу із впливом олігархів, і останній про національні меншини. В аналізі, окрім згадок

документів Європейського Союзу, буде багато інформації з Концепту посилення стійкості демократії в Україні, тож доцільно пояснити на початку, чим є цей Концепт і чому посилення на нього валідні для цієї роботи. Згідно з Урядовим порталом, Концепт – це рамковий документ, який стане основою для дорожньої карти реформ, і в якому будуть враховані як пропозиції реформ від партнерів, так і українські напрацювання; до документу включені пропозиції з положення Угоди про асоціацію з ЄС, вимоги для отримання макрофінансової допомоги ЄС, рекомендації щодо реформ від США, економічні реформи, які обговорюються зі Світовим банком тощо [7].

Перша частина Концепту акцентує на роботі парламенту та уряду, серед пунктів, які варто взяти на розгляд у рамках дослідження демократії – розвиток пропорційної виборчої системи та зменшення чисельності народних депутатів України та депутатів місцевих рад, що, згідно з документом, сприятиме забезпеченню реалізації демократичного волевиявлення та задоволенню суспільного запиту [12]. Перехід до пропорційної системи відповідає принципам плюралізму та поділу влади, що є основами демократії. Та зменшення кількості депутатів, як на місцевому, так і на загально державному, можуть розглядатися як відчуження принципу «доступ до влади». Суверен та носій влади у демократичному режимі – народ, обмеження права бути обраним справедливо може вважатися не демократичним та таким, що здатне зменшити репрезентативність.

Наступний принцип демократії, порушення якого простежується у Концепті, це посилення вимог до депутатських звернень і запитів. Право на запити закріплене у Конституції та відповідає принципам прозорості та підзвітності в державному управлінні. Депутати, які виступили проти Концепту, вважають, що для усунення зловживання цим правом, потрібна правоохоронна система, а не додаткове бюрократичне обмеження [28]. Натомість, пункт Концепту, який навпаки посприяє забезпеченню прозорості та підзвітності – це оптимізація системи управління органами правопорядку та прокуратури з дотриманням

принципів відкритості, конкурентності, відповідності стандартам ЄС, гендерної рівності, недискримінації та неупередженості. Багато пунктів Концепту стосується судової влади, всі вони відповідають принципу незалежності судової влади і націлені на підвищення її ефективності, злиття гілок влади у Концепті не виявлено. Важливим і контраверсійним пунктом Концепту є підтримка державою й подальший розвиток професійної незалежної журналістики в Україні як основи незалежності медіа. Цей пункт, словесно, сформульований безпечно і позитивно, та постає як підтримка вільних, незалежних та плюралістичних ЗМІ, про важливість яких заявлено у принципах демократії. Та, як зауважила В. Сюмар, колишня очільниця парламентського комітету зі свободи слова: «Незалежну журналістику створює не держава, державна журналістика апріорі залежна» [28]. Комплементарні з екс очільницею коментарі щодо медіа сфери висловила і Європейська Комісія у Звіті про Україну, про них далі у аналізі оцінки прогресу у втіленні Україною кандидатських критеріїв.

Почати варто зі сфери, якій кандидатські вимоги приділяють уваги найбільше – судової та правоохоронної систем, адже, навіть відсилаючись до оцінки Індексу демократії за 2021-2023 роки, можна простежити, що саме ця сфера показана як «слабке місце» української демократії. Отже, які вимоги ЄС у цій сфері: перше, ухвалення та впровадження законодавства щодо процедури відбору суддів Конституційного Суду України, включаючи процес попереднього відбору на основі оцінки їх доброчесності та професійних навичок, відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії [36]. Такі зміни були здійснені, уже в липні 2023 року було прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України». Девіз, під яким проходили ці зміни, втілення високого рівня ефективності та професіоналізму, дотримуючись незалежності та підзвітності. Наступна вимога з цієї категорії, завершення перевірки доброчесності кандидатів у члени Вищої ради юстиції Радою з етики та відбір кандидатів до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Вона була

втілена у червні 2023 року, коли Вища рада правосуддя призначила 16 нових членів ВККС, запропонованих Комісією з відбору, після прозорої процедури інтерв'ю та індивідуального голосування, зробивши ВККС повністю функціональною [51, ст 21]. Також було реалізовано вимогу забезпечення відповідності законодавства про боротьбу з відмиванням грошей стандартам Групи з фінансових заходів (FATF); ухвалення комплексного стратегічного плану реформування всього правоохоронного сектору як частини середовища безпеки України [36]. Ці процеси також було втілено за принципами прозорості та меритократичності із залученням незалежних міжнародних експертів.

Пункт про боротьбу з корупцією є широким, та включає у себе декілька підпунктів, першим з яких є посилення боротьби з корупцією, зокрема на високому рівні, шляхом активних та ефективних розслідувань, а також забезпечення належної динаміки судових справ та винесених вироків [36]. Резонансною справою викриття стала справа екс Голови Верховного Суду В. Князева, коли Національне антикорупційне бюро оголосило про викриття його та його спільників у отриманні неправомірної вигоди в особливо великому розмірі [27]. Пункт посилення боротьби з корупцією на високому рівні має на меті не тільки зменшити кількість корупції безпосередньо прямим методом, він має під собою більше. Як уже було згадано вище, українці демонструють високий рівень зневіри до судової системи, тому такі резонансні випадки, коли представники влади чи бізнесу вдаються до високопрофільної корупції і, в результаті, отримують за це правомірне, справедливе покарання, мають на меті закріпити думку у свідомості народу про те, що кожен може понести покарання, не існує «недоторканих» верств чи представників суспільства. В кінцевому результаті, це піднімає як віру в справедливість та оптимізм щодо перспектив боротьби з корупцією, так і віру в ефективність та добросесність органів антикорупційної інфраструктури.

У минулій частині пункту Україна досягла помітних успіхів, але все ще багато чого, відповідно до стратегії, залишається реалізувати: зняти неправомірні

правові обмеження на повноваження перевірки Національного агентства з питань запобігання корупції; забезпечити ефективність системи електронного декларування майна без загрози для національної безпеки; підвищити результативність у справах високого рівня корупції шляхом запобігання процесуальних затримок, введення розумних термінів для досудових розслідувань та поліпшення регулювання угод про домовленість та інше [51, ст 31]. Друга частина пункту про боротьбу і запобігання корупції несе у собі більш практичний характер, тому була вичерпно реалізована протягом року: відбулося призначення нового керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури шляхом атестації визначеного переможця конкурсу в липні 2022 року; та проведення процесу відбору та призначення на посаду нового директора Національного антикорупційного бюро України у березні 2023, Європейська Комісія затвердила дотримання принципів прозорості процесу та доброчесності кандидатів [51, ст 31].

Пункти щодо виконання кандидатських вимог у цьому підрозділі розташовані за принципом від найбільш до найменш оглянутих у звіті щодо України станом на 2023 рік. Отже, найважливішими для Європейського Союзу є пункти щодо корупції та судової і правоохоронної системи, адже, задля успішної інтеграції України, потрібна імплементація *acquis* ЄС та максимальне наближення українського законодавства до законодавства Союзу. Окрім цього, не можливо переоцінити важливість викорінення корупції для демократичного розвитку та інтеграційних процесів, адже Євроінтеграція передбачає насичений рух капіталу, який, беззаперечно, має використовуватися в цілях глобального розподілу публічних благ ЄС та точкових покращень у певних сферах, а не «осідати» у кишнях завдяки корупційним схемам.

Третьою категорією імплементації кандидатських вимог є боротьба із впливом олігархів. Вимогою ЄС є запровадження антиолігархічного закону з метою обмеження надмірного впливу олігархів на економічне, політичне та суспільне життя; наголошується, що це має бути зроблено юридично обґрунтованим чином,

з урахуванням майбутнього висновку Венеціанської комісії щодо відповідного законодавства [36]. У цій сфері Верховною Радою України від 23.09.2021 було ухвалено Закон «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)», наразі закон діє за редакцією від 31.03.2023. У ЄС привітали ініціативу ухвалення законодавства 2021 року, у звіті було зазначено, що робота над підготовкою реєстру олігархів змусила деяких осіб, які потенційно могли бути віднесені до цього списку, позбавитися власності на певні активи, щоб уникнути відповідності критеріям ідентифікації як олігарха за цим Законом [51]. Проте, станом на 2023 рік, Венеціанська комісія, після ознайомлення із правками до Закону, охарактеризувала його, як не злагоджений із принципами політичного плюралізму та правової держави та порекомендувала відкласти дії по деолігархізації до завершення війни, адже після 24 лютого 2022 року відбулися значні зміни у соціально-політичному середовищі, що повпливали на зріз впливу олігархів в українському контексті [51].

Це перегукується з наступним пунктом, який поєднує у собі дотримання принципів незалежності медіа та боротьбу з олігархами, він звучить як: подолання впливу суб'єктів з корисливими інтересами шляхом ухвалення Закону про медіа, який узгоджує законодавство України з Директивою ЄС про аудіовізуальні медіапослуги та надає повноваження незалежному медіа-регулятору [36]. Цю кандидатську вимогу було втілено, і уже у Рейтингу свободи преси за 2023 рік Україна піднялася з 106-го на 79-е місце [7]. Варто згадати, що роль у подоланні впливу олігархів на медіа простір належить не лише Закону «Про медіа», а й впливу війни, адже через наступ РФ, окупацію земель, знищення ресурсів та відтік кадрів, основні джерела доходу олігархів втратили свою прибутковість, що значно зменшило їх здатність виділяти кошти для впливу на політичну і медійну сфери [51].

Остання кандидатська вимога стосується національних меншин і має на меті завершення реформи законодавчої бази щодо національних меншин ... та

ухвалення негайних та ефективних механізмів імплементації [36]. Загалом, згідно Звіту Комісії на 2023 рік права осіб, які належать до етнічних, мовних, релігійних або національних меншин, дотримуються в Україні, ця вимога була висунена, щоб закінчити формування нормативної бази щодо національних меншин, яка почалася 2017 року і дійшла до точки ухвалення у грудні 2022 року Закону «Про національні меншини (спільноти) України» [51].

Отож, у даному підрозділі було оглянуто 7 кандидатських вимог Європейського Союзу до України, яка отримала статус кандидата на вступ до ЄС. Серед вимог Союзу найбільше пунктів було направлено на реформування судової та правоохоронної систем, розвиток антикорупційної інфраструктури. Згідно зі Звітом про Україну 2023, Європейська Комісія заявляє, що більшість з поставлених вимог реалізовані та, попри війну, країна добре працює з імплементацією інституційних та нормативних змін. Та все ж було акцентовано, що задля успішної інтеграції України, потрібна імплементація *acquis* ЄС та максимальне наближення українського законодавства до законодавства Союзу, а також важливим є викорінення корупції задля власного розвитку та превенції розкрадань і нецільового використання коштів. Окрім цих двох категорій було заявлено необхідність змін у сфері обмеження впливу олігархів на економічне, соціальне та політичне життя; реалізації принципу незалежності медіа; та дотримання прав національних меншин.

Висновок

Даний розділ пропонує зріз стану демократії в Україні, фокусуючись специфічно на періоді навколо пікової події на лінії Євроінтеграції – набуття статусу кандидата, що відбулося 23 червня 2022 року. Для цього у розділі охоплено трирічний період: від 2021 року – рік до повномасштабного вторгнення і оголошення про статус кандидата, власне 2022 рік, та 2023 рік – перші роковини широкомасштабної війни та початкові досягнення на шляху виконання кандидатських вимог. Залучивши міжнародний багатofакторний аналіз стану

суспільства та державних органів в Україні, було визначено, що державу відносять до категорії перехідних або гібридних режимів, що означає низький рівень консолідації демократії.

Відповідно до незалежної міжнародної оцінки стану демократії та Звіту Європейської Комісії про Україну 2023, у якому оцінено прогрес у виконанні кандидатських вимог, кризовими точками для української демократії є судова та правоохоронна системи, корупція, вплив олігархів та стан медіа. Також, у звітах Індексу демократії за 2021-2023 роки згадано про порушення балансу сил на користь президента та його табору, що проявилось у безпосередньому впливі на органи безпеки та правоохоронні органи, РНБО, СБУ, Генерального прокурора, а також прийнятті рішень у парламенті та розподілі ієрархії у президентській партії. Окрім цього, звіт Комісії наголошує на порушенні принципу прозорості у діяльності комітетів Верховної Ради, що, як і підвищення ролі та авторитету президента, апелює до загроз безпеки, що принесла у політичний дискурс російсько-українська війна.

Окрім кризових точок у цьому розділі також було присвячено увагу найбільшим перемогам демократії – це розвиток демократії на локальному рівні, що завдячує успіхам реформи децентралізації; та збільшення участі громадянського суспільства, його проактивності та продемократичності, що відбулося на фоні кризової ситуації – безпекових та гуманітарних викликів війни.

ВИСНОВКИ

Розглянувши феномен кризи демократії в Україні як фактору перешкоди інтеграції до Європейського Союзу, покладаючись на теорію демократії, інституційні та ціннісні параметри ЄС, враховуючи демократичний розвиток та геополітичне становлення України від 1990-того до 2023-тього року, можемо прийти до наступних висновків.

По перше, не можливо аналізувати кризу певних параметрів демократичного устрою, не розібравши глибинні філософські засади демократії та принципи ефективного функціонування демократії як державного устрою.

Отже, демократія – політичний устрій, що веде свій шлях становлення від Античної доби, де принципи існування демократії накладалися на парадигму теоретизації життя полісу та держави. Надбаннями античності є праці Платона та Аристотеля, що у своїх роботах визначили основні підвалини демократії, її переваги та недоліки. За Аристотелем, демократія базується на двох стовпах: пануванні більшості та свободі. Окрім цього, важливим принципом демократії є рівність, як втілення того, що ніхто не повинен мати виключних переваг, базуючись на тому, багатий він чи бідний. Платон зауважує, що кожен устрій потрібно судити за тим, яке «добро поставлено за кінцеву мету», для демократії таким «добром» є воля. У цьому контексті, за Аристотелем, держава це форма вираження політичної волі, яка є невіддільною для її громадян – політичних істот. Платон та Аристотель вибудували основу античної парадигми розуміння демократії, до основних принципів якої входять правління більшості, рівність та свобода, в епоху Модерну до них додається феномен права та суспільного договору, за якими відбувається секуляризація влади та перехід до керованого суспільства, про які писали Томас Гоббс та Джон Локк. Та, звісно, щоб досліджувати демократію сучасності не достатньо лише посилатися на філософські засади минулого, важливо препарувати уявлення про демократії сучасності на підкатегорії, які, за час існування демократії як реального державного устрою, зарекомендували себе, як життєво важливі. Серед них для

даної роботи було виділено: демократичний уряд, виборчий процес, громадянське суспільство, незалежні медіа, місцеве самоврядування, відсутність корупції та незалежна судова система.

По-друге, оскільки компонентом предмету роботи є Європейська інтеграція України, для повного осягнення цього процесу потрібно розуміти чим є Європейський Союз як структура та інтеграція як процес, що поєднує два компоненти – ціннісні орієнтації та політичний апарат.

Для рамки даної роботи було визначено, що Європейський Союз це наднаціональна політична структура, або «supranational polity», що зародилася внаслідок Другої Світової війни, як відповідь на економічний занепад та бажання стабільності і безпеки у Європі. Точкою відліку в інтеграційних процесах було прагнення миру та створення спільних ринків для відновлення економіки. З цієї початкової точки у 1950-тих Європейський Союз поступово пройшов етапи інтеграції від суто економічної до соціальної і, потім, на основі перших двох, політичної. Робота надає рамковий аналіз головних договорів, що сформували Європейський Союз, через призму саме політичної інтеграції, фокусуючись специфічно на параметрах взаємодії у сфері демократії. Маастрихтський договір 1992 року для цієї роботи не є ключовим, оскільки попри те, що він декларував певний рівень політизації та інституціоналізації сфер європейської взаємодії, все ж його основна мета полягала у завершенні формування єдиного внутрішнього ринку та перехід до реалізації ідеї економічного та валютного союзу. Амстердамський договір 1997 року розширив взаємодію в ЄС у соціальній сфері, а саме в таких категоріях як притулок, імміграція, перетин зовнішніх кордонів, боротьба з шахрайством, митна та судова співпраця у цивільних справах; та заклав ідею певних інституційних змін для подальшого розширення Союзу. Договір Ніцци 2001 року частково підготував Європейський Союз до важливих розширень на схід та південь 2004 та 2007 років, саме він у цій роботі є відправною точкою, де за ціль були готові поставити політичну інтеграцію. Також до договору Ніцци був приурочений Конвент за майбутнє Європи, на

якому проходило обговорення створення Конституції. Такий крок дослідники оцінили як спроби ЄС стати на шлях інкрементного федералізму, але спроба ухвалення Конституції провалилася на двох національних референдумах, тому Європейський Союз наразі регулюється Лісабонською угодою 2007 року. Ця робота апелюватиме саме до Лісабонської угоди, оскільки вона присвячує найбільше уваги політичній інтеграції та виражає три основні принципи демократичної рівності, представницької демократії та партисипативної демократії у Європейському Союзі.

По-третє, хоч основне питання роботи стосується кризи демократії в Україні впродовж 2021-2023 років та її впливу на інтеграцію до ЄС, передумови цих процесів закладалися від дезінтеграційних процесів СРСР та набуття Україною незалежності до безпосередньо отримання Україною статусу кандидата на вступ. Тож важливою частиною роботи є встановити, як формувалися ключові позиції держави у сфері демократії та зовнішньої політики.

Українська політика у сфері міжнародних відносин пройшла шлях еволюційного розвитку від абстрактних формулювань бажання участі у «загальноєвропейському процесі та європейських структурах» до наміру стати «повноправним членом ЄС». Шлях до декларування цього бажання був не лінійним, адже у Постанові ВРУ «Про Основні напрями зовнішньої політики України» 1993 року було заявлено, що Україна відкрита до співробітництва з усіма, зацікавленими у ній, партнерами, «уникаючи залежності від окремих держав чи груп держав». Окрім цього, за президенства Л. Кучми, Україна вдавалася до політики багатовекторності і хотіла підтримувати добросусідські відносини як з Європою, про що свідчить Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами 1994 року, так і з Росією – Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією 1997 року. Та обидві революції часів української незалежності – Помаранчева революція та Революція гідності – чітко продемонстрували інтеграційні наміри

українського суспільства, що виступало за зближення з Європою. Відповідаючи на цей запит, політичне керівництво України прийняло План дій Україна – ЄС та підписало Угоду про асоціацію, відповідно.

По-четверте, розібравши два основні поняття роботи – демократію та Європейський Союз, встановивши та генералізувавши процес становлення демократії в Україні та розвиток відносин Україна – ЄС, можна перейти до фінального завдання роботи, відповіді на питання, що перешкоджає українській інтеграції до ЄС станом на 2021-2023 роки.

Лінія обґрунтування відповіді на це питання криється у феномені «кризи демократії» в Україні, адже, відповідно до всесвітнього дослідження Індексу демократії за 2021-2023 роки, Україна є не консолідованою демократією, а перехідним або ж гібридним режимом. Серед сфер, у яких Україна демонструє найнижчий рівень демократії, головними є судова система, корупція та медіа. З 2022 року, після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, відбулися певні покращення у роботі судів та боротьбі з корупцією через реформи, необхідні для збереження статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу і початку переговорів про Євроінтеграцію. Проте, разом з цим, було прослідковано погіршення у сфері незалежних медіа і свободи слова, що пов'язане із впровадженням Закону «Про медіа» та появою Єдиного марафону новин. Щодо роботи органів влади, за досліджуваний період спостерігалися порушення балансу сил на користь Президента та порушення принципів прозорості у діяльності Верховної Ради. Європейська Комісія, після надання Україні статусу держави-кандидата на вступ до ЄС, висунула 7 кандидатських критеріїв, аналіз яких, у звіті Комісії за 2023 рік, також підсвічує кризові моменти демократії, на які опирається ця робота. Серед них найбільше пунктів щодо судової та правоохоронної систем, також є пункти щодо боротьби з корупцією та олігархами; підтримку незалежних медіа; і, останній, про національні меншини.

На фоні неспіху України у вимірі судової та правоохоронної систем і боротьби з корупцією, яскраво виділяються дві найуспішніші сфери 2021 – 2023 років – це розвиток локальної демократії завдяки впровадженню реформи децентралізації; та підвищення рівня продемократичності та проактивності в українському суспільстві на фоні викликів, що постали внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації. На фоні цього можна зробити головний висновок, про те, що ціннісно Україна досягла необхідного рівня для потенційної інтеграції до Європи, але інституційно, держава стикається з кризою основних демократичних принципів, що унеможлиблює цей процес на процедурно-правому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. — К.: Основи, 2000. — 239 с. — ISBN 966-500-037-3
2. Винницький М. Український Майдан, російська війна. Хроніка та аналіз Революції Гідності. Київ: Вид-во Старого Лева, 2021. 560 с. Володимир Зеленський підписав заявку на членство України у Європейському Союзі. *Офіційне інтернет-представництво Офісу Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-pidpisav-zayavku-na-chlenstvo-ukrayini-u-73249>.
3. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Пер. з англ. – К. : Дух і Літера, 2000. - 606 с.
4. Данькова Н. Десять найважливіших подій медіаринку у 2022 році. *detector.media*. URL: <https://detector.media/rinok/article/206703/2023-01-05-desyat-nayvazhlyvishykh-podiy-mediarynku-u-2022-rotsi/>
5. Два трактати про правління; пер. Павло Содомора — Київ: Наш Формат, 2020. — 312 с. Локк, Джон.
6. Демократія: від теорії до практики. : підручник. 2-ге вид. Київ : Міжнар. фундація вибор. систем, 2019. - 285 с.
7. Денис Шмигаль: Концепт посилення стійкості демократії в Україні – рамковий документ, який стане основою дорожньої карти реформ. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-kontsept-posylennia-stiikosti-demokratii-v-ukraini-ramkovyi-dokument-iakyi-stane-osnovoiu-dorozhnoi-karty-reform>
8. До парламентів і народів світу : Звернення Верхов. Ради України від 05.12.1991 р. № 1927-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1927-12#Text>
9. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією : Договір Україна від 31.05.1997 р. : станом на 1 квіт. 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006#Text

10. Європейська інтеграція України: підтримка, виклики, завдання - думка громадськості та експертів. *Головна - Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. URL: <https://dif.org.ua/article/evropeyska-integratsiya-ukraini-pidtrimka-vikliki-zavdannya-dumka-gromadskosti-ta-ekspertiv>
11. Класики політичної думки: Від Платона до Макса Вебера. Київ : ВК ТОВ "Тандем", 2002. 580 с.
12. Концепт посилення стійкості демократії в Україні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/kontseptposilennyastiikosti.pdf>
13. Оцінка громадянами зовнішньої політики влади, ефективності міжнародної підтримки та впливу зовнішньополітичних чинників на Україну (січень 2024р.). *Центр Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-zovnishnoi-polityky-vlady-efektyvnosti-mizhnarodnoi-pidtrymky-ta-vplyvu-zovnishnopolitychnykh-chynnykiv-na-ukrainu-sichen-2024r>
14. Палагнюк Ю.В. Зовнішня політика ЄС та перспективи подальшого розширення // Мультимедійний підручник «Управління в ЄС та політика європейської інтеграції». – Режим доступу: <https://eugov.chmnu.edu.ua/>
15. Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. — К.: Основи, 2000. — 355 с.
16. Політичні підсумки 2022 року: оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (грудень 2022р.). *Центр Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/politychni-pidsumky-2022-roku-otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-gruden-2022r>
17. Правова природа та структура Угоди про асоціацію. *EdEra – студія онлайн-освіти*. URL: <https://ed-era.com/projects/eu-agreement/b1/p2>
18. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському

Союзи та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 07.02.2019 р. № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text>

19. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98 : станом на 10 лип. 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text>

20. Про Основні напрями зовнішньої політики України : Постанова Верхов. Ради України від 02.07.1993 р. № 3360-XII : станом на 20 лип. 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>

21. Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин : Постанова Верхов. Ради Укр. Рад. Соціаліст. Респ. від 25.12.1990 р. № 581-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581-12#Text>

22. Резолюція Європейського парламенту від 1 березня 2022 року про російську агресію проти України (2022/2564(RSP)) : від 01.03.2022 р. № P9_TA(2022)0052. URL: [https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/249000/P9_TA\(2022\)0052_UK_tracks%20after%20adoption_corr.pdf](https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/249000/P9_TA(2022)0052_UK_tracks%20after%20adoption_corr.pdf).

23. Резолюція Європейського парламенту від 15 червня 2023 року про сталу реконструкцію та інтеграцію України до євроатлантичної спільноти : від 15.06.2023 р. № P9_TA(2023)0247. URL: <https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/273075/1281254UK.pdf>.

24. Резолюція Європейського парламенту від 23 червня 2022 року про статус кандидата для України, Республіки Молдова та Грузії : від 23.06.2022 р. № P9_TA(2022)0249. URL: https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/250614/0136_1259089_Resolution_on_granting_candidate_status.pdf.

25. Резолюція Європейського парламенту від 29 лютого 2024 року про потребу непохитної підтримки ЄС для України після двох років агресивної

війни Росії проти України : Резолюція від 29.02.2024 р. № P9_TA(2024)0119.

URL: <https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/282128/1298257UK.pdf>.

26. Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України, схвалена Європейською Радою 11 грудня 1999 року : Стратегія Європ. Союзу від 11.12.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_492#Text

27. Справа Голови Верховного Суду: скеровано до суду. *Національне антикорупційне бюро України*. URL: <https://nabu.gov.ua/news/sprava-golovy-verkhovnogo-sudu-skerovano-do-sudu/>.

28. Стешенко А. Як Концепт посилення стійкості демократії спричинив скандал і хто насправді його писав?. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/news/2023/10/12/579037_yak_kontsept_posilennya_stiykosti.html

29. Угода про асоціацію – хронологія подій. *EdEra – студія онлайн-освіти*. URL: <https://ed-era.com/projects/eu-agreement/b1/pl>

30. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014 р. : станом на 30 листоп. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

31. Угода про асоціацію. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu>

32. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : Угода Україна від 14.06.1994 р. : станом на 1 верес. 2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text

33. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав (укр/рос) : Угода Співдружності незалеж. держав від 08.12.1991 р. : станом на 10 груд. 1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_077#Text

34. Anticorruption Perception and Experience Poll. Pact-Engage. (7.07.2021). URL: <https://engage.org.ua/eng/anticorruption-perception-and-experience-poll/>

35. Boyko N. Ukraine: Nations in Transit 2023 Country Report | Freedom House. *Freedom House*. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/nations-transit/2023>
36. Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. Brussels: European Commission, 2022. 30 p. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/c8316380-6cb6-4ffd-8a84-d2874003b288_en?filename=Ukraine%20Opinion%20and%20Annex.pdf
37. CONSOLIDATED VERSION OF THE TREATY ON THE FUNCTIONING OF THE EUROPEAN UNION: of 26.10.2012 no. C 326/50. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF>.
38. Dedman M. *Origins & Development of the European Union 1945-2008*. 2nd ed. Routledge, 2009.
39. Demirel v Stadt Schwäbisch Günd. C-12/86, 30.09.1987. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&jur=C,T,F&num=C-12/86&td=ALL>
40. Eastern Partnership. *EEAS*. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eastern-partnership_en
41. Ekins, R., Barber, N. W., & Cahill, M. (2019). *Rise and Fall of the European Constitution*. Bloomsbury Publishing Plc.
42. European Neighbourhood Policy. *EEAS*. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/european-neighbourhood-policy_en
43. European Parliament resolution on Ukraine: of 02.12.2004 B6-0195/2004. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2004-0074_EN.html.
44. *European Union Politics* / ed. by M. Cini, N. Pérez-Solórzano Borragán. 7th ed. Oxford University Press, 2022. URL: <https://doi.org/10.1093/hepl/9780198862239.001.0001>

45. Introduction in *The European Union: politics and policies* / Jonathan Olsen, John McCormick. – 2017.
46. Lucien Bély, *Louis XIV : «Les classiques Gisserot de l'histoire»*, 2005, 279 p.
47. Maciejewski, M. (2023). *The Maastricht and Amsterdam Treaties | Fact Sheets on the European Union | European Parliament*.
<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/3/the-maastricht-and-amsterdam-treaties>
48. Maciejewski, M. (2023). *The Treaty of Nice and the Convention on the Future of Europe | Fact Sheets on the European Union | European Parliament*.
<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/4/the-treaty-of-nice-and-the-convention-on-the-future-of-europe>
49. Pavy, E. (2023). *The Treaty of Lisbon | Fact Sheets on the European Union | European Parliament*.
<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/5/the-treaty-of-lisbon>
50. Treaty on European Union (Maastricht, 7 February 1992)
https://www.cvce.eu/content/publication/2002/4/9/2c2f2b85-14bb-4488-9ded-13f3cd04de05/publishable_en.pdf
51. Ukraine 2023 Report. Brussels, 2023. 152 p. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/bb61ea6d-dda6-4117-9347-a7191ecef3f_en?filename=SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf.
52. Ukraine 2023. *Reporters Without Borders*. URL: <https://rsf.org/en/country/ukraine>
53. Ukraine Wartime National Surveys. *MOBILISE*. URL: <https://mobiliseproject.com/2022/06/01/ukraine-wartime-national-surveys/>
54. Ukraine: Freedom in the World 2024 Country Report | Freedom House. *Freedom House*. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2024>

55. Ukraine: Nations in Transit 2022 Country Report | Freedom House. *Freedom House*. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/nations-transit/2022>

56. 4,365 NGOs and charitable organizations established in Ukraine during the full-scale war - Centre for Democracy and Rule of Law. *Centre for Democracy and Rule of Law* -. URL: <https://cedem.org.ua/en/news/4365-gromadskyh-ta-blagodijnyh/>

57. 28.02.2022 Volodymyr Zelenskyy signed an application for Ukraine's membership in the European Union. *President of Ukraine*. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/volodimir-zelenskij-pidpisav-zayavku-na-chlenstvo-ukrayini-u-73249>.

АНОТАЦІЯ

Дипломної роботи

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, спеціальності 052

“Політологія”

Тема: «КРИЗА ДЕМОКРАТІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЄВРОІНТЕГРАЦІЮ УКРАЇНИ»

Студентка Симоненко Еліна Сергіївна

ФСНСТ, Політологія - 4

Науковий керівник: Шаповалов Сергій Андрійович, старший викладач

Рецензент:

Захищена “__” _____ 2024 р.

Короткий зміст роботи

Бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів та висновків. Метою роботи є встановити основні фактори, що перешкоджають інтеграції України до Європейського союзу та розкрити їх зв'язок із принципами демократії. Для цього в першому розділі було визначено філософські засади та принципи ефективного функціонування демократії як державного устрою та узагальнено процес становлення Європейського Союзу. Другий розділ присвячує увагу встановленню геополітичних тенденцій, на фоні яких відбувався розвиток демократії в Україні від проголошення незалежності до набуття статусу кандидата на вступ до ЄС. Третій розділ фокусується на розгляді кризи демократії в Україні 2021-2023 років як факторі перешкоджання інтеграції до Європейського Союзу. В ході дослідження було встановлено, що ціннісно Україна досягла необхідного рівня для потенційної інтеграції до Європи, але інституційно, держава стикається з кризою основних демократичних принципів, що унеможливорює цей процес на процедурно-правому рівні.